

# Kıyı Batı Anadolu'nun Kronolojisi ve Terminolojisinin Yeniden Değerlendirilmesi

[RECONSIDERATION OF CHRONOLOGY AND TERMINOLOGY  
OF WESTERN ANATOLIAN COAST]

Burçin ERDOĞU-Özlem ÇEVİK

## **Anahtar Kelimeler**

*Batı Anadolu, Kronoloji, Terminoloji, Epi-paleolitik, Neolitik, Kalkolitik*

## **Keywords**

*Western Anatolia, Chronology, Terminology, Epi-palaeolithic, Neolithic, Chalcolithic*

## **ÖZET**

*Bu makalede çoklu kriterler göz önüne alınarak, Batı Anadolu Kıyı Bölgesi'nin Epi-paleolitik dönemden Kalkolitik Çağ'ın sonuna kadar uzanan kronolojisi tekrardan tesis edilmeye çalışılmıştır. Süregelen kazılardan elde edilen radyokarbon tarihleri de bölgenin kronolojik sekansının yeniden kurgulanmasında önemli katkı sağlamaktadır. Batı Anadolu'daki kazılar ve yüzey araştırmalarından elde edilen veriler son yıllarda artış göstermiş olsa da prehistorik kültür silsilesini zamansal bir çerçeveye içine yerleştirmek hala oldukça zordur.*

## **ABSTRACT**

*Considering multiple criteria, in this article, the chronology of Western Anatolian Coast from the Epi-paleolithic period to the end of the Chalcolithic period has been tried to establish. Radiocarbon dates obtained from ongoing excavations also contribute to the reconstruction of the chronological sequence of the region. Although the excavations and surface surveys in the Western Anatolia have increased recently, there still continue to be difficulties in placing the prehistoric sequence into a chronological frame.*

## **Giriş**

2015 yılı Anadolu Prehistorya Araştırmaları Dergisi'nin ilk sayısında yayınlanan "Batı Anadolu Terminolojisi ve Kronolojisi: Sorunlar ve Öneriler" başlıklı makalemizde, önerdiğimiz terminoloji ve kronolojinin Batı Anadolu için bir ön iskelet oluşturma amacı taşıdığı ve zaman içinde eklenen verilerle değiştirilmesinin kaçınılmaz olduğunu belirtmiştik. Son beş yıl gibi kısa bir zamanda Batı Anadolu'da yapılan kazılar ve yüzey araştırmalarından elde edilen veriler artmış, bunun üzerine son veriler ışığında Batı Anadolu kronolojisinin tekrardan ele alınması ve yeni bir kronoloji tablosu önerilmesi zorunlu hale gelmiştir. Bu makalede bir öncekinde olduğu gibi çoklu kriterler göz önüne alınarak, Batı Anadolu Kıyı Bölgesi'nin Epi-paleolitik dönemden Kalkolitik Çağ'ın

sonuna kadar uzanan kronolojisi tesis edilmeye çalışılacaktır. İç Batı ve Kuzey Batı Anadolu bölgeleri bu kronolojiye dâhil edilmemiştir. Batı Anadolu Kıyı Bölgesi kronolojisi için öncelikle bölgenin karakteristik maddi kültür kalıntılarını ortaya koyarak, kültürleri oluşturan alt birimler (teknoloji, beslenme ekonomisi, ideoloji vs gibi) analiz edilecektir. Örneğin teknoloji kapsamında mimari yapım teknikleri, bina ve yerleşim planları, çanak-çömlek yapım teknikleri ve tipolojileri ile alet yapım teknikleri ve tipleri, hammadde gibi farklı ölçütler irdelenecektir. Diğer yandan tarihsel süreçte karşımıza çıkan kültürel değişimler ve bu değişime yol açan iklimsel değişimlerin yanı sıra, göç, kolonizasyon ve akültürasyon gibi olası etmenler de sorgulanmaya çalışılacaktır.

Ayrıca süregelen kazılardan elde edilen radyo-karbon tarihleri de, bölgenin kronolojik iskeletinin yeniden kurgulanmasında önemli katkı sağlayacaktır.

### Batı Anadolu Özelinde Kronoloji ve Terminoloji Sorunu Yeniden

Daha önce de belirtildiği gibi Türkiye çok geniş coğrafyaya sahip olmasına rağmen geçmişte tek bir kronolojik düzleme oturtulmaya çalışılmış, bu durum birçok problemi beraberinde getirmiştir. Batı Anadolu'nun Neolitikleşme sürecinin Yakın Doğu'dan göç veya kolonizasyon hareketiyle olduğu fikri ve "Neolitik Paket" görüşü hız kesmeden devam ederken,<sup>1</sup> Güneydoğu ve İç Anadolu için öngörülen kronoloji ve terminolojinin Çukuriçi kazısında olduğu gibi, hala Batı Anadolu'ya uyarlanmaya çalışılması büyük problemler yaratmaktadır.<sup>2</sup> Son yıllarda yapılan yüzey araştırmaları Batı Anadolu kıyılarının Epi-paleolitik topluluklar tarafından yoğun olarak yerleşildiğine açıkça tanıklık etmektedir.<sup>3</sup> Bu nedenle Horejs ve diğerlerinin öngördüğü<sup>4</sup> Levant, belki de Güneydoğu Anadolu'dan çıkan grupların deniz yolu ile doğrudan Batı Anadolu'nun bomboş kıyılarına gelip yerleşmeleri gibi bir fikrin artık kabul edilmesi mümkün görünmemektedir. Son yıllarda ivme kazanan diğer bir gelişme antik DNA çalışmalarıdır. Yapılan antik DNA araştırmaları ile İç Anadolu Epi-paleolitik insanların Levant ve Zagroslardan ayrı oldukları, İç Anadolu Neolitik toplulukların kökeninin, bölgedeki Epi-paleolitik topluluklara dayandığı anlaşılmıştır.<sup>5</sup> Ayrıca kuzeybatı Anadolu'da Barcın gibi, daha geç Neolitik döneme tarihlenen iskeletlerin kökeninin de, İç Anadolu Epi-paleolitik toplulukları ile aynı olduğu saptanmıştır. Kıta Yunanistan'da Barcın ile çağdaş Ravenia yerleşmesindeki iskeletlerden elde edilen DNA'nın, Barcın'dakiler ile benzer çıkması, göçten ziyade Kıta Yunanistan'ın kuzeyi ve Anadolu'daki Neolitik toplulukların, Epi-paleolitik dönemden itibaren aynı kökeni

paylaşmış olabilecekleri şeklinde yorumlanmalıdır.<sup>6</sup> Diğer yandan yeni antik DNA çalışmaları ile Anadolu'nun Neolitikleşme sürecinin Yakın Doğu'dan göç veya kolonizasyon hareketi ile gerçekleştirildiği fikrinin neredeyse tümüyle çürütüldüğü anlaşılmaktadır.<sup>7</sup>

Yeni belirmeye başlayan diğer bir sorun ise, son yıllarda gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında Neolitik öncesi buluntuların tarihlenmesi ve kullanılan terminoloji ile ilgilidir. Daha önceki yayında da belirtildiği gibi, Limni Adası'ndaki Ouriakos'da yapılan kazılarda MÖ 10,437-10,198 yıllarına tarihlenen bir kamp yeri ortaya çıkartılmış, sözü edilen kamp yerinde saptanan mikrolitik aletler, Antalya Öküzini Mağarası Epi-paleolitik buluntuları ile karşılaştırılmıştır.<sup>8</sup> Her ne kadar Ouriakos, Anadolu kronolojisine göre Epi-paleolitik Çağ'a tarihlenirse de, Yunanistan kronolojisinde Üst Paleolitik dönemle çağdaş olarak kabul edilmektedir.<sup>9</sup> Ayrıca Ege Adaları'nda MÖ 9. binyıla ait yerleşmeler de Mezolitik Çağ kapsamında değerlendirilmektedir. Gerek İzmir Karaburun gerekse Muğla Bozburun araştırmalarında hem Erken Holosen dönem Ege Adaları Mezolitliğine benzer hem de Geç Pleistosen dönem içindeki Ouriakos'a benzer buluntular saptanınca, bu durum söz konusu bölgede çalışan araştırmacıların mecburen verilerini Epi-paleolitik ve Mezolitliği birbirini izleyen iki farklı dönem gibi sunmalarına neden olmuştur.<sup>10</sup> Bu durum Anadolu'da Mezolitik olmadığı ve Younger Dryas'dan hemen sonra Neolitik süreç başlatıldığı için Anadolu Arkeolojisi bağlamında bir problem yaratılmaktadır. Aşağıda da belirtileceği gibi bu problemi bugün için çözecek tek yerleşme Girmeler kazılarıdır.

1995 yılından beri kazılan ve ilk iskân tarihi MÖ 6850'lere kadar inen tüm Neolitik ve sonrasına ait tabakalanmaya sahip olan İzmir Ulucak Höyük yerleşmesi hala Batı Anadolu kronolojisi için önemli bir referans noktasıdır. Bunun yanında İzmir Yeşilova ve çevresindeki

1 Horejs vd 2015; Özdoğan 2019.

2 Horejs, 2017: 17.

3 Çilingiroğlu 2016; Çilingiroğlu 2018; Atakuman vd 2018.

4 Horejs vd 2015: 321.

5 Lazaridis vd 2016; Kılınç vd 2017.

6 Benzer yorum için bakınız; Shennan 2018: 70-71.

7 Konu ile ilgili bakınız; Baird vd 2018.

8 Efstratiou vd 2014: 7.

9 Sampson, 2019: 9.

10 Çilingiroğlu ve Dinçer 2018:3; Çilingiroğlu vd 2020; Atakuman vd 2020.

yerleşmelerden gelen bulgular ile Gökçeada Uğurlu yerleşmesinin MÖ 6800-4300 yılları gibi geniş bir zaman aralığını kapsayan tabakaları, Batı Anadolu kronolojisinin kurulmasında önemli katkı sağlamaktadır. Batı Anadolu kronolojisine dair sorunlar sadece Neolitik dönemin başlangıcıyla sınırlı olmayıp bu dönemin ne zaman sona erdiğiyle de ilintilidir. MÖ 6000 tarihi, İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde önemli bir kültürel kırılma çizgisi olarak görüldüğünden, Neolitik Çağ'dan Kalkolitik Çağ'a geçiş olarak kabul edilmiştir. Gerek Batı Anadolu'da gerekse Kuzeybatı Anadolu'da MÖ 6000 yıllarında keskin bir kırılmadan çok kültürel gelişim ve süreklilik izlenmesine rağmen, bu bölgeleri Güney Doğu ve İç Anadolu kronolojisine uydurma çabaları, bu dönemler için "Geç Neolitik-Erken Kalkolitik" gibi bir terminolojinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.<sup>11</sup> Son yıllarda Güneydoğu Anadolu için MÖ 6000 çizgisini Kalkolitik Çağ'a geçiş olarak tanımlamaktan vazgeçilmiş,<sup>12</sup> İç Anadolu bölgesinde ise Konya Ovası ile Kapadokya Bölgesi'nin kronolojisinin çok farklı geliştiği ortaya konulmuştur. Batı ve Kuzeybatı Anadolu için kullanılan "Geç Neolitik-Erken Kalkolitik" teriminden yavaş yavaş uzaklaşıldığı görülmektedir. Batı Anadolu'da MÖ 6000 ile 5700 tarihleri arasını kapsayan kültürel süreç için kullanılan Geç Neolitik-Erken Kalkolitik terimi, aslında bölgede Neolitik geleneklerin devam ettiğini, ancak zamansal olarak doğusundaki komşuları ile Kalkolitik çağdaşlığını belirtmek için kullanılmış suni temellerle oluşturulan karmaşık bir terim olduğu artık anlaşılmıştır. Diğer yandan Kuzeybatı Anadolu'da çalışan araştırmacıların MÖ 6000 çizgisine dair sorunu görüp, irdelleyip fakat yanlış doğru kabul etmeleri yine ileride terminolojik ve kronolojik problemleri birlikte getirecektir.<sup>13</sup>

Daha önceki yayında da belirtildiği gibi, Batı Anadolu'da Kalkolitik sürecin tanımlanmasını içinden çıkılamayacak hale getiren bir diğer nokta da, ilk olarak Çanakkale ve çevresindeki kazılardan tanınan "Kumtepe IA-Beşik Sivritepe" buluntularının bazen Geç Kalkolitik bazen ise Orta Kalkolitik dönem olarak

tanımlanmasıdır. Batı Anadolu'da bu dönemleri anlamaya yönelik yapılan TÜBİTAK projesi ile Uğurlu, Ulucak, Gülpınar, Limantepe, Yeşilova, Kumtepe ve Beşik-Sivritepe'den gelen veriler yeniden değerlendirilmiş, Kumtepe ve Beşik-Sivritepe dışında diğer yerleşimlerden alınan bir dizi yeni radyokarbon tarihleme üzerinden, bu sürece ait kronoloji, aşağıda detaylı olarak ele alınacağı gibi, tekrardan düzenlenmiştir.<sup>14</sup>

Geleneksel terminolojinin evrensel olsa da karışıklıklara yol açtığı aşikârdır. Ayrıca Neolitik veya Kalkolitik gibi herkesin anlayacağı evrensel terimlerin alt ayrımlarının kullanılmasının (örneğin erken, orta, geç gibi) ne kadar gerçeği yansıttığı da tartışmaya açıktır. Diğer yandan dönemler arası geçişlerin kesin hatlarla çizilmesi olanaksızdır. Örneğin bir bölgede Neolitik yaşam biçimine geçiş bile hala uzun bir süre avcı toplayıcılık yaşam biçimini sürdüren gruplar olabilmektedir. Ekonomik ve toplumsal ölçütler kullanılarak yapılan terminolojilerin dönemleri açıklamakta daha başarılı olduğu anlaşılrsa da (örneğin Epi-paleolitik dönem için "Uzman Avcılar-Balıkçılar Dönemi", Neolitik Çağ için "İlk Köy Toplulukları Dönemi", Kalkolitik Çağ için "Gelişmiş Köy Toplulukları Dönemi") bunların klasik terminolojinin yerini aldığı söylenemez.

Son yirmi yıl içerisinde Batı Anadolu'nun tarih öncesi dönemlerine ilişkin bilgilerimizde önemli bir artış kaydedilmiş olmasına rağmen, bu bölge için ön görülen terminolojiler bölgenin kronolojisini hala sağlam bir temele oturtmaktan ziyade daha karmaşık hale getirmektedir. Bizim bu makalede önerdiğimiz kronolojinin hiç değilse Batı Anadolu kıyılarında kazı çalışmaları yapan Türk kazı heyetleri tarafından benimsenmiş olması önemli bir aşamadır.

### **Batı Anadolu Kıyı Bölgesinin Kronolojisi**

Batı Anadolu'nun kıyı bölgeleri için radyokarbon tarihleri ile bölgenin kültürlerini oluşturan karakteristik maddi kültür kalıntıları ve kültürleri oluşturan alt birimlerin analizi gibi parametreler kullanılarak oluşturulan bir dizi kronoloji tablosu ekte sunulmuş olup (Fig.2; Fig.3; Fig.4), her dönemin ayrımı için saptanan ölçütler aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

11 Shoop 2005.

12 Tekin 2017.

13 Örneğin Karul 2017: 28-33.

14 Çevik 2018.

Avrupa ve Yakın Doğu'nun birleştiği noktada bulunan bu bölge için oluşturulan kronoloji tablosunda, diğer bölgeler ile olan ilişkilerinin anlaşılabilmesi için evrensel terimler kullanılmıştır. Terimlerin alt ayrımları her ne kadar kurgusal olsalar da, kültürel değişimler göz önünde bulundurularak bu tarz alt ayrımların tarafımızdan daha anlaşılabilir olduğu önerilmektedir. Diğer yandan Batı Anadolu'da kazısı yapılmış merkezlerin son derece az olduğu ve bu kronoloji tablosunun son olmayıp yeni veriler ışığında tekrardan değişime açık olduğu da eklenmelidir.

### Epi-paleolitik Dönem

Bu dönem ile ilgili bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Son yıllarda Karaburun ve Bozburun yarımadalarında gerçekleştirilen yüzey araştırmaları Batı Anadolu'da bu dönem ile bağlantılı buluntular vermiştir. Ayrıca yakın zamanda Girmeler Mağarası'nın önündeki höyükte gerçekleştirilen kazı çalışmaları bu dönemi daha iyi anlamamıza yardımcı olmuştur. Diğer yandan, Ege Denizi'nde zaman içinde meydana gelen değişimler, Epi-paleolitik dönemde Batı Anadolu'nun sınırlarının günümüzle aynı olmadığını göstermektedir. Younger Dryas döneminde yaklaşık MÖ 10,800 ve 9600 yılları arasında Ege Denizi'nin seviyesinin bugünkü seviyesinden yaklaşık 55-60 m daha aşağıda olduğu ve anakaralara yakın tüm adaların anakaralarla bağlantılı olduğu bilinmektedir.<sup>15</sup> Yine bu dönemlerde Marmara'da tuzluluk oranında artış gözlemlenmektedir.<sup>16</sup> Deniz suyunun yükselmesi ve muhtemel tektonik hareketler sonucunda Çanakkale Boğazı'nın sözü konusu süreçte açıldığı, bir göl konumunda olan Marmara'nın denize dönüştüğü düşünülmektedir. MÖ 7000 ila 6500 yıllarında Ege Denizi'ndeki yükselmenin devam ettiği, bugünkü seviyesinden -20 metreye kadar ulaştığı tahmin edilmektedir.<sup>17</sup>

Karaburun'da Kayadibi adlı sitten gelen yontma taş aletlerin "Ege Mezolitliği" ile ilişkili olduğu, ayrıca Kocaman adlı sitte bulunan yarımaya şeklindeki mikrolitik aletin Limni

Adası'nda Ouriakos'da bulunanlarla benzer olduğu öne sürülmüştür.<sup>18</sup> MÖ 9. binin ilk yarısından itibaren Adalarda görülen "Ege Mezolitliği" yontma taş alet teknolojisini, geometrik mikrolitlerin olmadığı (veya çok az olduğu), yonga ve yonga alet endüstrisinin baskın olduğu bir endüstri karakterize etmektedir. MÖ 10,437-10,198 yıllarına tarihlenen Limni Adası'nda Ouriakos'da yarımaya biçimli mikrolit aletler ve küçük ön kazıyıcılar bulunmuş ve buluntular Antalya Öküzini Mağarası Ia1 ve Ia2 tabakaları ile karşılaştırılmıştır.<sup>19</sup> Diğer yandan yarımaya biçimli mikrolit aletler, Neolitik Çağ içlerinde de görülebilmektedir.<sup>20</sup>

Bozburun'da yapılan araştırmalarda en az beş sitte (Hurma, Sobalak, Sarnıç, Çakmak, Küçük İnehet) "Ege Mezolitliği" ile bağlantılı olabilecek yontma taş aletler bulunmuştur.<sup>21</sup> Çoğu obsidiyenden yapılmış ve geometrik mikrolit içermeyen aletlerin bir kısmı küçük dilgiciklerden oluşmaktadır. Ayrıca Hurma yerleşmesinde Antalya bölgesinden tanıdığımız (dolayısıyla Ouriakos ile de benzer) Epi-paleolitik gelenekli obsidiyenden yontma taş aletler de saptanmıştır. Küçük dilgilerden oluşan endüstri bölgede Girmeler kazılarında da bilinmektedir. Diğer yandan bu tarz endüstri Antalya bölgesindeki Epi-paleolitik yerleşmelerde de görülür (örn: Kızılin).<sup>22</sup> Fethiye Girmeler Mağarası önündeki höyükte gerçekleştirilen kazıların gösterdiği üzere, MÖ 9. binyıl sonu/8. binyıl başına, Anadolu kronolojisine göre, Çanak Çömleksiz Neolitik Çağa tarihlenen tabakalarda bulunan yonga ağırlıklı yontma taş alet endüstrisi kısmen "Ege Mezolitliği" ile benzerlik gösterir. Geometrik mikrolitik aletlere rastlanmazken, "Ege Mezolitliği"nde görülmeyen düzeltisiz dilgiciklerin karakteristik olduğu belirlenmiştir.<sup>23</sup> Girmelerde duvarları dal örgü tekniği ile yapılmış, birkaç kez yenileme evresi geçirmiş kireç tabanlı bir yapı ve

18 Çilingiroğlu 2017: 6; Çilingiroğlu vd 2018: 5; Çilingiroğlu vd. 2020.

19 Efstratiou vd 2014: 7.

20 Kartal 2018.

21 Atakuman vd 2018; Atakuman vd. 2020.

22 Kartal 2019.

23 Bu tarz düzeltisiz dilgicikler Antalya civarındaki yerleşmelerde, örneğin Belbaşı'nda oldukça yoğundur. Dönemin fosil direktörü geometrik mikrolitler görüldüğü için yapılan yayınlar daha çok mikrolitik aletlere yoğunlaşmaktadır.

15 Lambeck 1996: 606; Perissoratis ve Conispoliatis 2003: 151.

16 Çağatay vd 2000; Sperling vd 2003.

17 Konuyla ilgili ayrıntı için bakınız; Özbek ve Erdoğu 2015: 98-100.

depolama birimleri bulunmuştur.<sup>24</sup> Beslenme ekonomisi tamamen avcı toplayıcılığa dayalıdır. Yabani arpanın yanı sıra kesin olmamakla birlikte baklagillerin de beslenmede rol oynadığı anlaşılmaktadır. Kireç taban ve kireç söndürülen ocakların varlığı Anadolu'da kirecin kullanımının, Yakın Doğu kadar erkene gittiğine işaret etmektedir. Girmeler, hem dal örgü tekniği ile yapılmış kireç tabanlara sahip yapı özellikleri hem de tümüyle avcı-toplayıcılığa dayalı besin ekonomisi ile, İç Anadolu PPNA Pınarbaşı yerleşimine oldukça benzemektedir.<sup>25</sup> Girmeler yerleşmesinin, Anadolu Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ içinde mi değerlendirilmesi gerektiği, yoksa bir Epi-paleolitik yerleşim olarak mı tanımlanması gerektiği ya da daha önce öne sürüldüğü gibi<sup>26</sup> Anadolu ve Kıbrıs gibi bir Ege PPNA döneminden mi bahsedilmesi gerektiğine şimdilik karar vermek güçtür. Diğer yandan, Girmeler'de MÖ 9. bin yıl tabakalarının altında tamamen geometrik mikrolitik aletlerle (yarım ay, üçgen, trapez) karakterize edilen tabakalar yer almaktadır ve Antalya civarındaki mağara ve kaya sığınaklarında bulunanlara benzemektedir. Böylelikle Batı Anadolu'da gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında saptanan Geç Pleistosen ile Erken Holosen dönemlerdeki alet teknolojisindeki ani değişiklik Girmeler kazıları ile kanıtlanmıştır.

1980'li yıllarda Gelibolu Yarımadası'nda yapılan yüzey araştırmaları sırasında Değirmenlik ve Ören mevkiilerinde saptanan mikrolitik aletler Epi-paleolitik döneme tarihlendirilmiş olsa da,<sup>27</sup> daha sonraki araştırmalarda bu mevkiilerde hiçbir alet bulunamamıştır. Diğer yandan yarımada batısında Üçdutlar mevkiinde gerçekleştirilen araştırmalarda Epi-paleolitik döneme tarihlendirilebilecek malzemeler ele geçmiştir<sup>28</sup>. Buluntular Kozłowski tarafından "Ege Mezolitliği" ile ilişkilendirilmiştir.<sup>29</sup>

### **Çanak-Çömleksiz Neolitik Dönem ya da Ön Neolitik Dönem (MÖ 7000-6600)**

Batı Anadolu'da MÖ 7000-6600 arasında kalan süreci nasıl adlandıracağımız, bu dönemi farklı

perspektiflerden nasıl kavramsallaştırdığımız ile yakından ilgilidir. Eğer Batı Anadolu'da İç Anadolu'da olduğu gibi, MÖ 9. binyıla uzanan Çanak Çömleksiz bir Neolitik dönemin varlığını kabul edersek, MÖ 7000-6600 arasına denk gelen bulgular için Ön Neolitik adlandırması yapılabilir. Öte yandan Kıbrıs Neolitliğinde olduğu gibi, Batı Anadolu'da iki evreli bir Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in olduğu da düşünülebilir. Diğer yandan duruma Avrupa'dan bakılarak, MÖ 9. binyılı Batı Anadolu için Epi-Paleolitik Dönem içinde değerlendirmek ve MÖ 7000-6600 arasındaki kültürel süreci Çanak Çömleksiz Neolitik döneme yerleştirmek mümkündür. Daha önceki yayında bu dönemi "Ön Neolitik" olarak adlandırmış ve bu süreci çanak çömleğin olmadığı veya çok az sayıda bulunduğu, tarım ve hayvancılıktan oluşan beslenme ekonomisi ile ilişkili bir dönem olarak tanımlamıştık. MÖ 6850 yıllarına inen İzmir Ulucak Höyük'ün en erken VI. Tabakasında<sup>30</sup> çanak çömleğe rastlanmamış fakat daha önce çağdaş olduğu öne sürülen Çukuriçi'nin en alt katında az sayıda çanak çömleğin olduğu belirtilmişti. Son yıllardaki kazılarda Gökçeada Uğurlu'da MÖ 6800 yıllarına inen ve bir metreten fazla bir dolgu içeren çanak çömleksiz tabakaya rastlanmış,<sup>31</sup> Barcın ve Ulucak gibi Uğurlu'da da ilk çanak çömleğin ortaya çıkışının MÖ 6600 dolaylarında olduğu anlaşılmış, Çukuriçi yerleşmesinin en alt tabakası da yaklaşık MÖ 6600/6680 çizgisine ilerletilmiştir.<sup>32</sup>

Bu dönem, İzmir Ulucak Höyük'ün MÖ 7. binyıla tarihlendirilen en erken VI. tabakası ile Gökçeada Uğurlu VI ve Efes-Çukuriçi Höyük'ün XIII-XII. tabakaları ile temsil edilir. Bu dönemde, beslenme ekonomileri tamamen tarım ve hayvancılığa dayalı, geniş iletişim ağına sahip yerleşik toplumlardan söz edebiliriz. Ulucak Höyük'te VI. tabaka Bina 42 ve 43 olmak üzere iki yapı ile karakterize edilir. Söz konusu yapıların her ikisinin duvarları da yığma kerpiçten yapılmış olup tabanları çakıl taşı döşeme üzerine yaklaşık 0.5 cm kalınlığında kireç dökülüp üzerinin kırmızı renkte boyanmasıyla oluşturulmuştur.<sup>33</sup> Dörtgen forma sa-

24 Takaoğlu vd 2014.

25 Baird 2012.

26 Erdoğan 2017b.

27 Özdoğan 1986.

28 Özbek ve Erdoğan 2015: 107.

29 Kozłowski 2016: 53.

30 Çevik ve Erdoğan 2020.

31 Erdoğan 2017a.

32 Horejs 2017: 17.

33 Çevik ve Abay 2016.

hip her iki yapının da birer köşesinde ocak yer alır ve aynı yere üç kez yeniden inşa edildiği anlaşılan Bina 42'nin tabanı üzerinde saptanan duvar yıkıntıları, mekânın duvarlarının da kireçle kaplanıp üzerinin kırmızı ve krem renkte panel ve figürlerle bezendiğini göstermektedir. Yapıların tabanında terk etme ritüeli ile ilişkili olarak bırakıldığını düşündüğümüz hayvan çene kemiği ve kürek kemiği dışında hiçbir şey bulunmadığından, söz konusu mekânların özellikle temiz bırakıldığı öne sürülebilir.<sup>34</sup> Mekân 42 ve 43'ün güney ve batısında kalan açık alanda her biri iki-üç yenileme evresine sahip çok sayıda ocak ve fırın ile bunların çevresinde bol miktarda hayvan kemiği ortaya çıkartılmıştır. Her iki yapının da özel işlevli binalar olduğu, çevresindeki ocak ve fırınlardan yola çıkarak da bu binaların içinde veya çevresinde topluluğun şölen türü bir faaliyeti gerçekleştirmek için bir araya geldiği düşünülmektedir.<sup>35</sup> Ocak ve fırınların bulunduğu açık alanda 'galenden' yapılmış bir pendant, birkaç boncuk, çakmaktaşı ve obsidiyen aletler ele geçmiştir. Taş aletlerde yonga alet endüstrisinin egemen olduğu görülür. 2014 yılında kazılan VI. Tabaka'ya ait konut olduğu düşünülen kısmen korunmuş bir yapının duvarlarının yine yığma kerpiçten ancak tabanının sıkıştırılmış topraktan yapıldığı görülür. Cilalı taş aletler Ulucak Tabaka VI'da şimdiye dek hiç bulunmamıştır. Kireç tabanlı yapılar ve çevresindeki ocaklı alanda hiç çanak çömlek bulunmamış olmasına karşın, VI. tabakanın geç evresine tarihlenen (ca. 6600 cal. BC) yeni kazılan alanda birkaç tane çanak çömlek parçası bulunmuştur. Bu yeni alanda ele geçen birkaç seramik parçasının üst tabakadan karışık karışmadığı henüz kesin değildir. Bununla birlikte söz konusu çanak çömlek parçaları bunu izleyen V. tabakadaki örneklerden farklı değildir ve bu nedenle bölgede görülen en erken çanak-çömleklerde, "ilkel" denebilecek herhangi bir gelişim aşamasının gözlenemediği belirtilebilir. Ulucak Tabaka VI'da 'einkorn', 'emmer' ve 'durum' buğdayının yanı sıra evcil koyun, keçi, sığır ve domuzdan oluşan gelişkin bir tarım ve hayvan besiciliğinin bulunduğu, yabani hayvanların ise beslenmede çok az rol oynadığı saptanmıştır.<sup>36</sup> Söz konusu tabakada

bulunan az sayıda obsidiyenin Melos kökenli olması, Ulucak sakinlerinin erken 7. binyıldan itibaren geniş bir etkileşim ağına sahip olduğuna tanıklık eder.

Çukuriçi Höyüğü'nün alt tabakaları henüz ayrıntılı olarak yayınlanmasa da, Ulucak Tabaka VI'da görülen kırmızı boyalı kireç tabanların Çukuriçi'nde de bulunduğu bilinmektedir.<sup>37</sup> MÖ 6680-6600 yıllarına tarihlenen Çukuriçi XIII'te çok az sayıda çanak çömlek parçası saptanmıştır. İlginç olarak Gökçeada Uğurlu'da da MÖ 6640-6600 yıllarına tarihlenen tabakasında Ulucak VI. Tabakasında görülen kireç taban ve az sayıda çanak çömlek bulunmuştur. Uğurlu'nun MÖ 6800-6640/6600 arasına tarihlenen Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem tabakasında, oval planlı, çukur tabanlı bir kulübeye rastlanmıştır. Ulucak'ta olduğu gibi Uğurlu'da da tahıllar ve evcil koyun, keçi, sığır, domuz dayalı tarım ve hayvancılıktan oluşan beslenme ekonomisi vardır. Bununla birlikte Uğurlu'da, Ulucak'ın aksine, yaban domuzu, yaban keçisi, alageyik gibi yabani hayvanların da beslenmede rol oynadığı anlaşılmıştır.

Ulucak VI, Uğurlu VI ve dolaylı olarak erken Çukuriçi yontma taş alet teknolojisi detaylı olarak incelenmiştir.<sup>38</sup> Yongalar dilgilerle nazaran fazla olsa da, dönemin yontma taş endüstrisi baskı tekniği ile çıkarılmış dilgilerle karakterize edilmektedir. Yerleşmelerde benzer hammadde seçimi, aynı teknoloji ve alet tiplerinin saptanması, Batı Anadolu'nun bu dönemde kültürel açıdan homojen bir karaktere sahip olduğunu göstermektedir. Alet tipleri İç Anadolu ve Levant kıyıları ile hiçbir benzerlik taşımadığı gibi, 9. binyıl "Ege Mezolitliği" ile de benzerlik sergilememesi ilginçtir. Kısmen Girmeler buluntuları ile paralellik gösteren teknolojinin kökeninin olasılıkla yine Batı Anadolu Epi-paleolitik dönemde aranması daha doğru olacaktır.

Fethiye'de Girmeler Mağarasının "A" girişindeki kesitten gelen malzeme de bu döneme tarihlenilmektedir. Mağaranın önünde birbirine bitişik olarak yapılmış, ondan fazla yenileme evresine sahip, duvarları dal-örgü tekniği ile yapılmış kireç tabanlı yapılar bulunmuştur. En erken yapıda MÖ 7000 yıllarına

34 Çevik 2019.

35 Pişkin ve Kamjan 2019.

36 Çakırlar 2012.

37 Horejs vd 2015: 297-298; Horejs 2019.

38 Guilbeau vd 2019.

tarihlenen Göller Bölgesi çanak çömleklerine benzer çanak çömlekler bulunmuştur. Kesitten alınan bir radyokarbon örneği MÖ 7460-7070 yıllarını verse de, bu tarihin güvenilirliğinin yeni yapılacak radyokarbon tarihlemeleri ile kontrol edilmesi gerekmektedir.<sup>39</sup>

Çanakale'nin Çan ilçesinde Çalca mevkiinde saptanan çakmaktaşı aletler, teknolojik ve tipolojik açıdan Çanak-Çömleksiz Neolitik döneme tarihlendirilmişlerdir.<sup>40</sup> Çalca'da bulunan çakmaktaşı aletlerin, yakın zamanda Küçük Çekmece Gölü kenarında bulunan bir sitten gelen çakmak taşından yapılmış ve Yakın Doğu'nun Çanak-Çömleksiz dönemi için karakteristik olan "Naviform" çekirdekler ve bunlardan üretilmiş aletler ile benzerlik taşındıkları düşünülmektedir.<sup>41</sup>

### Erken Neolitik Dönem

Batı Anadolu'da bu dönem Ulucak V, Yeşilova III 8-3, Çukuriçi XI-VIII, Uğurlu V ve Hoca Çeşme IV ve III yerleşmelerinden bilinmektedir. Ayrıca Ege Gübre'de (Tabaka IV) yapılan küçük bir sondaj yerleşimin MÖ 6200'lere kadar gittiğini göstermiştir.<sup>42</sup> Ulucak V kendi içinde beş alt evreye ayrılır (Va-e). Ulucak V boyunca dörtgen plana sahip yapıların ya yığma kerpiç tekniğinde ya da dikme direklerinin arasının çamurla sıvanması suretiyle (post-framed) inşa edildiği saptanmıştır. Ulucak V'in bazı yapı katlarında yapıların bitişik olarak inşa edilip duvarların ortak olarak kullanıldığı (Va ve Ve), bazı yapı katlarını ise yapıların birbirinden bağımsız olarak inşa edildiği (Vb ve Vd) dikkati çekmektedir. Ulucak V'in geç tabakalarında (Va-b) ocak, fırın silo ve kil kutular karakteristiktir. Bununla birlikte Ulucak V'in erken yapılarında (Vd-e) kil kutu ve silolar bulunmamış olup depolamanın daha ziyade sığ çukurlara yapıldığı gözlenmiştir.<sup>43</sup> Vb'de konut olamayacak kadar küçük (yaklaşık 5 m<sup>2</sup>), tabanı kireç sıvalı oval bir yapının içinde ele geçen kil figürin başları ve gövdeleri ile kabartma bezemeli alışımlışın dışında bir kap parçası, yerleşimde özel işlevli yapıların bu

dönemde de mevcut olduğunu gösterir.<sup>44</sup>

Yeşilova'nın III. kültür katında MÖ 6500-6200 arasına tarihlenen 8-6. tabakalar ile MÖ 6200-6000 yılları arasına tarihlendirilen 5-3. tabakalarda dar alanlarda yapılan kazılar sonucunda henüz plan veren bir mimari buluntuya rastlanılmamış olsa da, bu tabakalardaki yapıların Ulucak'ta görülen dal örgü tipi mimariye benzer olabileceği ifade edilmektedir.<sup>45</sup> Çukuriçi XII ve VIII. tabakaları MÖ 6600/6500-6000 yılları arasına tarihlendirilmektedir. Çukuriçi mimarisi Ulucak ve Yeşilova'dan farklılık göstermektedir. Taş temelli dikdörtgen planlı yapılar muhtemelen kalın ahşap direklerin üzerlerinin çamur sıvanmasıyla oluşturulan duvarlarla inşa edilmişlerdir.<sup>46</sup>

Bu dönemin en belirgin özelliği çanak çömleğidir. Ulucak V'in erken tabakalarını (Vc-e) ağırlıklı olarak krem ve kahve astarlı ve açık, tüp delikli tutamaklara sahip daralan ağız kenarlı ve hafif S profilli formlar karakterize ederken<sup>47</sup> Vb tabakasından itibaren kırmızı astarlı ve açık seramiklerin oran olarak giderek arttığı ve belirgin "S" profilli kapların yaygın hale geldiği saptanır.<sup>48</sup> Bu dönemin öne çıkan buluntuları, figürinler, kil mühürler (pintadera), sapan taneleri, taş balta ve keskinler, ağırsaklar ve kemik spatulalardır.

Kuzeyde, Gökçeada Uğurlu yerleşmesinde ortaya çıkartılan buluntular daha farklıdır. V. Kültür katı MÖ 6500-5900 yılları arasına tarihlenmektedir. MÖ 6500-6200 yıllarına tarihlendirilen V. kültür katının erken evresine ait mimari kalıntılar oldukça sınırlı olsa da, MÖ 6000 yıllarına tarihlendirilen 7 m uzunluğunda 1 m yüksekliğinde iç içe geçmiş duvarlardan oluşan bir yapı bulunmuştur. Giriş kısmına iki parça halinde yapılmış "T" biçimli bir dikili taş yerleştirilmiştir. Muhtemelen bu yapı insanların bir araya geldiği, bir takım etkinliklerin/ritüellerin yapıldığı bir alanın parçasıdır. MÖ 5900 yıllarında giriş kapatılmış ve dıştan köşeleri çıkıntı ile desteklenmiş, kalın duvarlı bir yapının ocağına dönüştürülmüştür.<sup>49</sup> Ça-

39 Takaoğlu vd 2014.

40 Özdoğan 2011.

41 Aydınğün 2009.

42 Sağlamtimur ve Ozan 2012.

43 Çilingiroğlu vd 2012; Çevik vd. 2020.

44 Çevik 2019; Çevik ve Vuruşkan 2015.

45 Derin 2012a.

46 Horejs vd 2012; Brami vd 2016.

47 Çevik ve Vuruşkan 2020.

48 Çilingiroğlu 2012.

49 Erdoğu 2014.

nak-çömleklerin neredeyse tamamı kırmızı astarlı ve açıkıdır. En yaygın form kenarları hafif 'S' kıvrımlı kâse ve çanaklardır. Kapların üzerlerinde bazen dikine yerleştirilmiş küçük tüp biçimli tutamakların yanı sıra ay biçimli veya yuvarlak tutamaklar da görülür.<sup>50</sup> İnsan kabartmalı kap parçaları ile çizgi-nokta, kabartma ile kırmızı üzeri beyaz ve beyaz üzeri kırmızı boyalı çanak çömleklere de rastlanmıştır.<sup>51</sup> Trakya'da Enez yakınlarındaki Hoca Çeşme yerleşmesinin ana kaya üzerine oturan en erken IV. Evresi yaklaşık MÖ. 6500-6200 yıllarına tarihlendirilmektedir. Bu tabakanın üzerindeki III. Evre ise yaklaşık MÖ. 6200-6000 yıllarına tarihlendirilmektedir. IV. Evrede ana kaya içine yerleştirilmiş yuvarlak planlı yapılar ortaya çıkartılmıştır. Yerleşim yerinin yaklaşık 1 m kalınlığında taş ve ahşaptan yapılmış bir çevirme duvarı ile çevrelendiği anlaşılmaktadır. Uğurlu V ile benzer çanak çömlekler oldukça özenli yapılmışlardır. Kırmızı astarlı ya da siyah parlak açıkı çanak çömleklerde dikey yerleştirilmiş tüp biçimli tutamaklar karakteristiktir. Az sayıda da olsa kapların üzerinde sığ çizgi, üçgen baskı ve kabartma bezemeler de görülmektedir. IV. Evre çanak çömleği bazı değişikliklerle III. Evrede de devam etmektedir. Bu evrede az sayıda boya bezemeli parçalar da vardır. III. Evrede gene yuvarlak planlı yapılar görülür. Çevirme duvarı bu evrede de kullanılmıştır. Ayrıca bu evrede diğerlerinden daha büyük ve özenli yapılmış, tabanı küçük taşlar üzerine serilen kil-kireç karışımı bir toprakla oluşturulmuş ve sarı ile kırmızı renklere boyanmış özel bir bina bulunmuştur.<sup>52</sup>

### Geç Neolitik Dönem

Geçmiş dönemlere ait iklimsel değişimlere yönelik çalışmalar yaklaşık MÖ 6600-6000 yıllarına denk gelen ve MÖ 6200'lerde doruğa ulaşan iklimsel değişikliklerin varlığını ortaya koymuştur.<sup>53</sup> Bu dönemde dünyanın aniden 7-5 derece soğuduğu saptanmıştır. İklimsel değişimlerin kültürel değişimlere etkisi bazı araştırmacılar tarafından ele alınmış ve Batı Anadolu ile bağlantılı olası göç senaryoları

düşünülmüştür.<sup>54</sup> Diğer yandan iklimsel değişikliklerin Batı Anadolu kıyı bölgesini etkilemediğine ait kanıtlar mevcuttur.<sup>55</sup> Ayrıca Batı Anadolu'da yapılan kazı çalışmaları bu tarihlerle ilişkilendirebileceğimiz kesin bir kültürel kırılmanın varlığına dair kanıt sunmamaktadır. Bölgeye doğudan geldiği düşünülen büyük bir göç dalgasına ait izler de bulunmamaktadır. Bölgede yapılan kazılar MÖ 6000 yıllarında geçmişten gelen kültürün gelişerek ve değişerek devam ettiğini göstermektedir.

Bu dönemi temsil eden yerleşmeler; Ulucak IV, Yeşilova III 1-2, Ege Gübre III, Heybelitepe-Dedecik ve Uğurlu IV'tür. Ulucak IV'de MÖ 6000 civarında görülen en önemli değişim, mekânların artık taş temel üzerine kerpiç tuğlalarla inşa edilmiş olmasıdır. Ulucak IV yerleşimini, yan yana inşa edilen ev gruplarının sokaklarla birbirinden ayrıldığı mahalleler karakterize eder.<sup>56</sup> Bazı evler avluya sahiptir ve avlu duvarlarının pise tekniğinde inşa edildiği gözlenir. Her evde fırın, seki, platform gibi iç donanımlar ortaya çıkartılmıştır. Yeşilova'da çeşitli boyutlarda taş temelli dikdörtgen planlı yapılar muhtemelen kalın ahşap direklerin üzerlerinin çamur sıvanmasıyla oluşturulan duvarlarla inşa edilmişlerdir.<sup>57</sup> Binalar sanki merkezi bir avluyu çevreler biçimde dairesel konumlandırılmışlardır. İzmir Aliağa'daki Ege Gübre yerleşmesinde merkezi bir avlu etrafında dikdörtgen ve yuvarlak taş temelli yapılar ortaya çıkartılmıştır. Yapıların duvarlarının Yeşilova'da olduğu gibi kalın ahşap direklerin üzerlerinin çamur sıvanarak yapıldıkları tahmin edilmektedir. Gerek dikdörtgen binaların içinde gerekse avluda fırın ve ocaklar bulunmuştur. Avlunun işlik ve pişirme alanı olarak işlev görmesinin yanı sıra çöplük olarak da kullanıldığı saptanmıştır. Ayrıca yerleşimin doğusunda bulunan dereye paralel olarak taştan yapılmış 1,5-2 m genişliğinde bir istinat duvarının varlığı da saptanmıştır.<sup>58</sup> Kuzeyde, Gökçeada Uğurlu yerleşmesinde de yapıların taş temel üzerine kerpiç tuğla veya çamurdan yapıldıkları, içlerinde ocak, silo ve platform

50 Erdoğu 2014.

51 Derici 2019.

52 Özdoğan 2013,179-183.

53 Weninger vd 2014.

54 Weninger vd 2006: 417-18; Özdoğan 201.1.

55 Flohr vd 2015:27.

56 Çilingiroğlu vd 2012.

57 Derin 2012a.

58 Sağlamtimur 2012.



gibi öğelerin bulunduğu saptanmıştır.<sup>59</sup>

Bu dönemde İzmir-Aydın çevresinde çanak-çömlek geleneğinin gelişerek devam ettiği gözlemlenmektedir. Kahve ve krem rengi malzemenin çanak-çömlek topluluğunda görülmeye devam ettiği ancak kırmızı açıkta çanak-çömleklerin egemen olduğu gözlenir.<sup>60</sup> Bu dönemde çanak-çömlek topluluğunda görülen en önemli değişim büyük depolama çömleklerinin üretilmiş olmasıdır. Bezemeli çanak-çömleklerin oranı çok az olsa da, baskı bezeme (İmpresso) ve boya bezemeli örnekler de mevcuttur. Ulucak'ta bulunan insan biçimli kaplar ilginçtir. Kabartma bezeme az da olsa görülebilmektedir. Özellikle Yeşilova'da iki adet leopar desenli kabartmalı kap bulunmuştur.<sup>61</sup> Bu dönemi temsil eden buluntular arasında figürünler, cilalı taş baltalar, kil mühürler (pintadera), sapan taneleri, ağırşaklar ve kemik aletler vardır.

Kuzeyde, Gökçeada Uğurlu'da bu döneme ait çanak-çömleklerde farklılıklar görülmektedir. Çok özenle yapılmış, ince cidarlı, parlak açıkta ve büyük bir çoğunluğu siyah zemin üzerine kırmızı astarlıdır. Kırmızı astar farklı tonlarda uygulanmış, alacalı bir yüzey elde edilmiştir. Genellikle 'S' profilli kap formlarının hâkim olduğu buluntu topluluğunda dikey olarak yerleştirilmiş uzun tüp biçimli delikli tutamaklar görülmektedir. En karakteristik bezeme İmpresso'dur. Ayrıca az sayıda kırmızı üzeri beyaz ve siyah üzeri kırmızı boyalı parçalar da bulunmuştur.<sup>62</sup>

### Erken Kalkolitik Dönem

MÖ 5600-5500 yıllarında tüm Batı Anadolu'da keskin bir kültürel değişim görülmektedir. Yerleşim sistemlerinden, mimariye, çanak-çömlekten diğer buluntulara kadar köklü bir değişiklik olmuştur. Neolitik döneme özgü maddi kültür öğelerinin tümüyle ortadan kalkıp yerini tüm bileşenleriyle farklı bir kültürel geleneğin aldığı bu köklü değişimi Batı Anadolu'da Kalkolitik Çağ'a geçiş olarak kabul ediyoruz.<sup>63</sup> Batı Anadolu'da yukarıda bahsedilen

yerleşimlerin büyük bir kısmı MÖ 5800-5700 civarında terk edildiğinden ve uzun süre yeniden iskân edilmediğinden, bu geçişi takip edebildiğimiz merkezler şimdilik Ulucak Höyük ile Gökçeada Uğurlu yerleşmesidir. MÖ 5300 yıllarından başlayarak İzmir Yassitepe Höyük ve özellikle Biga Yarımadası'nda Gülpınar, Kumtepe, Beşiktepe ve Hanaytepe gibi yeni yerleşmeler ortaya çıkmıştır.<sup>64</sup> MÖ 5600/5500-5300 arasında kalan dönemi Erken Kalkolitik 1, MÖ 5300 yıllarından başlayan ve radyokarbon tarihlerine göre MÖ 4900 yıllarına kadar süren dönemi ise Erken Kalkolitik 2 olarak adlandırmaktayız.

Ulucak IV (Geç Neolitik) ile III (Erken Kalkolitik 1) tabakaları arasında yüzyıldan daha kısa süren bir iskân boşluğunun olduğu saptanmıştır. MÖ 5600-5300 yılları arasına tarihlenen Ulucak III tabakasına ait üç yerleşim katı tespit edilmiştir ve bu dönemin mimari kalıntılarının, IV. tabakanın aksine, çok zayıf korunduğu dikkati çeker. Daha erken olan IIIc evresinde, taş temelsiz, pise duvarlarla örülmüş, oval forma sahip kulübe tarzı konut olabilecek bir yapı ortaya çıkartılmıştır.<sup>65</sup> Bunu izleyen IIIb tabakasını çakıllı yüzeyler ve fırın veya ocağa ait olabilecek sıvalı yüzeyler temsil etmektedir. En geç yerleşim katını temsil eden IIIa'da ise taş bir platform ortaya çıkartılmıştır. Organik ve mineral katkılı çanak çömleklerde koyu yeşil gri-siyah ve kahverengi malzemeler çoğunluktadır, ancak az sayıda krem, kırmızı ve kızıl kahve renkli örneklerde görülmektedir. Bezeme, % 1'den daha az çanak çömleğin üzerine uygulanmıştır ve bezeme türlerini kazıma, enkrüste, açık ve oluk bezeme oluşturur. Birkaç tane kırmızı üzeri krem boya bezemeli örneğe de rastlanmıştır. Bununla birlikte en erken tabakada (IIIc) sadece kazıma ve enkrüste bezemeli çanak çömleklerin bulunduğu eklenmelidir. Kapların üzerlerinde görülen mahmuz kulplar bu dönem için belirleyicidir. İç kalınlaştırılmış ağız kenarlı kâse ve çanaklar ile düz cidarlı derin kâseler ve daralan ağız kenarlı küresel gövdeli çömlekler en yaygın formları temsil eder. Bu dönem için en karakteristik diğer buluntular arasında kilden yapılmış geniş kalçalı figürinler ve mermerden yapılmış

59 Erdoğan 2014.

60 Çilingiroğlu 2012.

61 Derin 2012b.

62 Derici 2019.

63 Çevik ve Erdoğan 2019.

64 Blum 2014.

65 Çevik 2017; Çevik ve Erdoğan 2019.

bilezikler sayılabilir.<sup>66</sup>

Gökçeada Uğurlu yerleşmesinde bu döneme ait III. kültür katı ile Neolitik IV. kültür katı arasında bir boşluğun olmadığı ve kültürel kırılmadan çok kültürel bir dönüşümün yaşandığı anlaşılmaktadır. Uğurlu'da IV-III geçiş evresi olarak adlandırılan MÖ 5500-5300 yılları arasında tarihlenen tabakada yerleşimin batısında birkaç sıvalı çukurdan başka mimari öğeye rastlanmamıştır. Bu geçiş evresinden gelen çanak çömlek hem Neolitik hem de Kalkolitik özellikler göstermektedir. Bir önceki Neolitik tabakalarda görülen özenle yapılmış, ince cidarlı, parlak açkılı çanak çömlekler ortadan kalkmış, gri, siyah, kahve ve kiremit kırmızı tonlarında orta kabalıkta çömlekler ortaya çıkmıştır.

MÖ 5300-4900 yıllarına tarihlenen Uğurlu III. Kültür katında oldukça gelişkin bir mimari gözlemlenmektedir. Duvarları taştan yapılmış çok odalı geniş yapılar ile yerleşimin ortasında çok büyük anıtsal bir yapı ortaya çıkartılmıştır. Yerleşimin batısında ise özel amaçlı kullanılmış olduğu düşünülen girişinde büyük bir boğa boynuzu bulunan ve yer yer kırmızı boyalı kireç tabana sahip bir yapı ile çevresinde 32 kadar sıvalı çukur bulunmuştur. Özel binanın hemen önündeki bir çukurun içinden yetişkin kadın, erkek ve çocuklara ait 11 iskelet ele geçmiştir.<sup>67</sup> Diğer çukurların içleri ve tabanı sarı renkli bir toprak ile sıvanmıştır ve bazılarının tabanlarına düzgün taşlar yerleştirilmiştir. Çukurların işlevleri bittikten sonra büyük taşlarla kapatıldıkları gözlemlenmiştir. Çukurların içinde genellikle çanak çömlek kırıkları, hayvan kemikleri ve deniz kabukları bulunmuştur.<sup>68</sup> Çukurların büyük bir bölümünde Uğurlu'ya özgü "kulakçıklı kap" olarak isimlendirilen "anthropomorfik" özellikli kaplar ile bezemeli kutu biçimli kaplar vardır. İşlenmiş veya işlenmeye hazır Spondylus ve Glycymeris deniz kabuklarından yapılmış bilezikler hem çukurların içinden hem de dışından ele geçmiştir.<sup>69</sup> Uğurlu için en karakteristik buluntu topluluğu, kilden geniş kalçalı kadın figürinleri ile gövdeleri düz

olarak yapılmış "sokma başlı" figürinlerdir.<sup>70</sup> Figürinlerin çoğu çukurların arasına yapılmış kireç tabanlı platformların üzerinde bulunmuştur. Mermer figürinler ve mermerden yapılmış bilezikler de dikkat çekicidir. Çanak-çömlekler kırmızı alacalı, siyah ve gri renklidir. Kapak formları ile dört ayaklı, kulak gibi tutamakları olan kaplar, kutu biçimli kaplar ve mahmuz kulplar karakteristiktir. Bezeme yaygındır. Baskı, çizgi ve kazıma bezemeler daha çok dört ayaklı kulak gibi tutamakları olan kaplar ile kutu biçimli kapların üzerine uygulanmıştır. Spiral, meander, dama tahtası, baklava motifi gibi motiflerin yanı sıra haç motifi gibi motifler de kapların üzerinde görülür.<sup>71</sup> Ayrıca az sayıda açkılı bezeme de görülmektedir.

Çanakale ve çevresinde MÖ 5300 yıllarından itibaren Gülpınar, Kumtepe IA, Beşik Sivritepe, Hanaytepe, Alacalıgöl gibi yeni yerleşmelerin ortaya çıktığı görülür. MÖ 5320-4940 yılları arasında tarihlenen Gülpınar'ın II. Tabakası Erken Kalkolitik 2 dönemi içinde değerlendirilebilir. Gülpınar'da bitişik nizamlı inşa edilmiş, dörtgen ve dikdörtgen planlı, tam plan veren ve çift sıra taştan kuru duvar tekniğinde örülmüş binalar bulunmuştur. Binalarda girişin karşısındaki duvarda ocaklar ve bazısında da taş döşeli zeminden yükseltilmiş sekiler ortaya çıkartılmıştır. Yapılara bitişik olarak yapılmış içinde büyük depolama kapları bulunan mekânlar da mevcuttur. Binaların önündeki avlularda veya yerleşimin hemen dışındaki bir alanda Uğurlu'dakilere benzer çukurlara da rastlanılmıştır.<sup>72</sup>

Grimsi-siyah veya grimsi-kahverengi çanak-çömlekler parlak açkılıdır. Özellikle mahmuz kulplu çanak ve çömleklerin çok yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Kaideli tek kulplu kaplar, tek kulplu maşrapalar, yüksek kaideli meyvelikler ön plandadır. Bezeme olarak açkılı, kazıma ve beyaz boya bezemeli örnekler ön plana çıkmaktadır. Özellikle çömleklerin omuz kısımları ve çanakların dış yüzeyi beyaz veya kırmızı boya kullanılarak daha çok üçgen veya zig-zag motifleriyle bezlenmiştir. Çanakların dış yüzeyinde parmak baskılı şerit kabartmalı örnekler de yine çok

66 Erdoğan ve Çevik 2019.

67 Boz ve Erdoğan 2019.

68 Karamurat 2018.

69 Baysal ve Erdoğan 2014.

70 Atakuman vd 2017.

71 Erdoğan 2014.

72 Takaoğlu 2015.

yaygındır. Çanak çömleklerin büyük bir çoğunluğunun diplerinin altında hasır örgüye ait negatif izler belirlenmiştir.<sup>73</sup> Buluntu olarak kilden insan başı biçimli figürinler bulunmaktadır ki olasılıkla bunlar tutamakların baş kısmını oluşturmaktaydı.

İzmir Yeşilova Yassı Höyük'ün IV. Tabakası radyokarbon tarihlerine göre MÖ 5200-4900 yıllarına tarihlendirilmektedir. Bu tabakaya dar bir sondajla inilmiştir. Özellikle mahmuz kulplu çanak ve çömleklerle karakterize edilir. Son yıllarda Eşen Vadisinde Tlos Antik Kentinin Stadyumu'nda yapılan kazılarda radyokarbon tarihlerine göre MÖ 5200-4900 yıllarına tarihlendirilen mimari ve dönemin karakteristik çanak çömlekleri bulunmuştur.<sup>74</sup>

### Orta Kalkolitik Dönem

Erken Kalkolitik'i Orta Kalkolitik'ten ayıran ölçütler arasında çanak çömleklerde form (örn: "Cheesepot"), bezeme şablonları (örn: Beyaz boya bezeme) ve kulp özelliklerindeki değişim (örn: Mantar biçimli ve Sepet kulp); artan mermer kullanımı; Kilia figürinleri ve metalin kullanımını sayılabilir. Bu dönemi temsil eden yerleşmeler; Gülpınar III, Uğurlu II, Yeşilova II, Kumtepe IA, Beşik-Sivritepe, Limantepe VIII, Tavabaşı Mağarası, Malkaya Mağarası ve Çine-Tepecik'dir. Bu döneme ait buluntuları Batı Anadolu'ya yakın Ege adalarında; Chios (Sakız) Adası'nda Emporio'nun X-VIII tabakaları, Agio Gala Yukarı Mağarası'nın üst tabakaları, Samos (Sisam) Adası'nda Tigani'nin III. tabakası, Kalimnos (Kilimli) Adası'nda Vathy Mağarası'nda da görmektedir.<sup>75</sup>

Gülpınar III MÖ 4930-4455 yılları arasına tarihlendirilmektedir. Bu dönemde yerleşimde görülen en önemli yenilik, yerleşimin kuzeybatısındaki içten payandalı çevre duvarıdır.<sup>76</sup> II. Tabakadaki yapıların büyük bir bölümünün bazı değişiklikler yapılarak III. Tabakada da kullanıldığı ve bazı yeni yapılar eklendiği anlaşılmaktadır. Açık ışık alanları Gülpınar'ın her iki tabakasında da görülen bir özelliktir. Bu ışıklar ortaya çıkartılan ocak, taş sekiler

ve öğütme taşları, söz konusu alanlarda hem besin hazırlama hem de pişirme faaliyetlerinin gerçekleştirildiğine tanıklık eder. Gülpınar'da ayrıca II. Tabakanın sonlarına doğru gömüldükleri anlaşılan 7 bireye ait basit toprak mezar bulunmuştur.

Orta Kalkolitik Gülpınar III tabakasında yeni form ve bezeme teknikleri ortaya çıkmıştır. III. Tabakada kaliteli seramiklerin oranının azalması yarı kaba malların ve kaba malların oranının arttığı gözlemlenmiştir. III. Tabakadaki yeni formlar arasında, içe dönük ağız kenarlı küresel kâse ve çanaklar, ağızları kalınlaştırılmış çanaklar, düzleştirilmiş ağız kenarlı kâse ve çanaklar ve keskin profilli kâse ve çanaklar sayılabilir.<sup>77</sup> Baskı veya parmak şeklinde bezemelere sahip yarı kaba mallar ve Cheesepot'lar da yine Gülpınar III. tabakada ortaya çıkan yeni formlardır. Kulp ve tutamaklarda da önceki tiplerin devam ettiği ancak geç dönemde çeşitliliğin arttığı belirlenir. Sepet ve mantar kulplar, boynuz çıkıntılı, oval ve üçgen tutamaklar, küçük dekoratif yumrular yine Gülpınar'da seramik repertuarına III. tabakada eklenen kulp ve tutamaklardır. Boynuz kulplar III. Tabakada da devam etmektedir. Gülpınar II ve III. tabakalarının her ikisinde de beyaz boya geleneği mevcuttur. Gülpınar II evresinde daha çok kâselerin iç yüzünde ve çanakların ağız kenarının hemen altında karşımıza çıkan beyaz boya geleneği, Gülpınar III evresinde özellikle boyunlu çömleklerin omuz hizasında karşımıza çıkar. Konik rhytonlara ait mermer kaplar da bu dönem için karakteristiktir.<sup>78</sup>

Gökçeada'da Uğurlu yerleşmesinin II. Kültür Katı da bu dönem içinde değerlendirilmektedir. III Kültür Katı ile II. Kültür Katı arasında radyokarbon tarihlerine göre 400/500 yıllık bir boşluk gözükse de yerleşimin en yüksek kesiminde kazılan iki büyük çukurdan gelen malzemenin bu boşluğa yerleştirilmesi olasıdır. II. Kültür Katında mimarinin standartlaştığı ve yerleşimin boyutlarının küçüldüğü gözlenir. Dikdörtgen veya yamuk planlı, taş temelli, sıkıştırılmış toprak tabanlı yapıların kuzeybatı köşelerinde yükseltilmiş, dikdörtgen taş sekiler ve yanlarında tabana gömülmüş delikli bir dibek taşı vardır. Sekinin çevresinde öğütme taşları, ezgi taşları, havaneleri ve depolama

73 Takaoğlu 2015: Fig.13.

74 Korkut vd 2019: 26.

75 Shoop 2005: 229-241.

76 Takaoğlu ve Özdemir 2013; Takaoğlu 2015: Fig.18.

77 Takaoğlu 2015: Fig.22.

78 Takaoğlu 2015: Fig.27.

kapları bulunmuştur.<sup>79</sup> Binaların hiçbirinin içinde ocak veya fırın yoktur. Çanak çömlekler bir önceki döneme nazaran daha kabadır. II. Kültür Katı'nda kutu kaplar ve kulak biçimli tutamakları olan kaplar ortadan kalkar. Mahmuz kulplar değişerek devam ederken, mantar burma, sepet kulp ile lades biçimli kulplar ortaya çıkar. Açık bezeme çoğalırken, beyaz boya bezemenin de ortaya çıktığı saptanır. Form olarak içe dönük ağızlı kâseler yine bu dönemde ilk defa ortaya çıkmaktadır.

Kumtepe ve Beşik-Sivritepe MÖ 5000/4900-4500 yılları arasına tarihlendirilmektedir. Üç evreli olan Kumtepe yerleşmesinin en erken IA tabakasında plan veren mimari bir bulguya rastlanmazken, hocker tarzında gömüler mezar hediyeleri ile birlikte bulunmuştur.<sup>80</sup> Beşik Sivritepe'de yapılan kazılarda da geç döneme ait tümülüsün bu döneme ait tabakayı tamamen tahrip ettiği anlaşılmıştır.<sup>81</sup> Bu nedenle her iki yerleşimi de çanak-çömlekleriyle tanımlıyoruz. Alacalı kırmızı, gri, koyu kahverengi açkılı, kırmızı çanak-çömleklerle tanınan Kumtepe ve Beşik Sivritepe çanak-çömleğinde mahmuz, sepet ve lades kemiği biçimli kulplar, kaideli kaplar, sığ oluk bezeme, açık bezeme, enkrüste çizgi bezeme, beyaz boya bezeme karakteristiktir.<sup>82</sup> "Cheesepot" olarak adlandırılan fonksiyonel bir kap tipi de bu döneme özgü çanak-çömlekler arasında sayılabilir.

Limantepe VIII tabakası ve Yeşilova II. Kültür Katı, MÖ 5. binyılın ortası veya hemen ardından gelen birkaç yüzyıl içine tarihlenebilir. Limantepe VIII tabakasında bu döneme ait buluntular dar alanlarda yapılan kazılarda ortaya çıkartılmıştır. Muhtemelen silo olarak kullanılmış yuvarlak bir yapı, duvar parçaları ve küllü alanlardan oluşan mimari öğelerle birlikte mahmuz, mantar ve sepet kulplara sahip çanak çömlekler bulunmuştur.<sup>83</sup> Açık ve sığ oluk bezeme yaygındır. Dönem için karakteristik "Cheesepot" olarak adlandırılan kaplar da bulunmuştur.<sup>84</sup> Yeşilova'da ise

zemine yarı gömük, yuvarlak veya oval planlı dal örgü tekniği ile yapılmış kulübelerin varlığından söz edilmektedir.<sup>85</sup> Siyah, gri, kahve, kırmızımsı kahve tonlarındaki çanak-çömleklerde omurgalı çanaklar ile daralan ağızlı ve silindirik boyunlu çömlekler en yaygın formlardır. "Cheesepot" olarak adlandırılan kaplar da vardır. Özellikle sepet ve mantar kulplu omurgalı çanaklar Yeşilova için karakteristiktir. Açık, kazıma, nokta ve kabartma bezeme az olsa da mevcuttur. Son olarak Gülpınar'da görülen konik rhytonlara ait mermer kapların Limantepe'de de bulunduğu eklenebilir.<sup>86</sup>

Antik Tlos kenti yakınlarında Tavabaşı Mağarası'nda yapılan kazılarda radyokarbon tarihlemelere göre MÖ 4838-4459 yılları arasına tarihlendirilen çanak çömleklere rastlanmıştır. Oldukça kaba görümlü malzeme içinde özellikle açık bezeme, mahmuz, sepet ve mantar kulplu omurgalı çanaklar Limantepe VIII tabakası ve Yeşilova II. Kültür Katında bulunanlarla benzerdir. Mağaranın girişinde kırmızı aşı boyası ile yapılmış kaya resimleri yer alır.<sup>87</sup> Bafa Gölü yakınındaki Malkaya Mağarası ve Aydın'daki Çine Tepecik kazılarında da Orta Kalkolitik dönemle karşılaştırılabilecek çanak çömlek ve diğer buluntular ele geçmiş olsa da, her iki yerleşim yerinden de elimizde radyokarbon tarihi bulunmamaktadır. Çine Tepecik Höyüğü'nün Kalkolitik döneme tarihlenen en erken tabakasında mimari olarak sadece yuvarlak taş döşeli birkaç silo saptanmıştır. Ele geçen karakteristik çanak-çömlekler arasında mahmuz, mantar ve sepet kulpların yanı sıra "Cheesepot", açık, sığ oluk, beyaz boya ve kabartma bezemeli örnekler sayılabilir.<sup>88</sup> Söz konusu yerleşimde mermer 'Kilia' tipi figürinlerin yanı sıra mermer kap ve bilezikler de bulunmuştur. Malkayası Mağarası'nda az sayıda yayınlanan örnekten açık bezemenin yanı sıra beyaz boya ve kabartma bezemeli çanak çömleklerin varlığı anlaşılmaktadır.<sup>89</sup> Beşparmak Dağı'ndaki kayalar üzerinde ve kaya sığınaklarında saptanan resimlerin bir kısmının, bu dönem ile çağdaş olma olasılıkları yüksektir.

79 Erdoğu 2014: 163.

80 Sperling 1976; Korfmann *vd* 1995; Bertram ve Karul 2014.

81 Korfmann 1986.

82 Gabriel 2014: Tafel 1-9.

83 Tuncel ve Şahoğlu 2017:520.

84 Caymaz 2010.

85 Derin ve Caymaz 2017: Fig.51.3.

86 Tuncel ve Şahoğlu 2017: Fig. 53.11d.

87 Korkut *vd* 2015.

88 Günel 2017: Fig. 55.2-5.

89 Peschlow-Bindokat 2006: 86-87.

Manisa Kulaksızlar'da Orta Kalkolitik dönemin karaktersitik konik rhytonlarının hem de Kilia tipi figürinlerinin üretildiği mermer üretim atölyesi bulunmuştur. Son yıllarda yapılan kazı çalışmaları da atölyenin MÖ 5. binyıla tarihlendiğini göstermiştir.<sup>90</sup>

### Geç Kalkolitik Dönem

Batı Anadolu'da bu döneme ait bilgilerimiz son derece sınırlıdır. Radyokarbon tarihlerine göre Orta Kalkolitik ile Geç Kalkolitik dönemler arasında henüz çözümlenemeyen yaklaşık 500-600 yıllık bir boşluk gözlenmektedir. Bu boşluğa giren tek yerleşim yeri MÖ 4000-3700 yılları arasına tarihlenen İzmir Ege Gübre yerleşimidir.<sup>91</sup> Fakat buluntulara bakıldığında sadece burada ortaya çıkartılan mezarların bir kısmından gelen malzemenin bu boşluğa doldurabileceği anlaşılmaktadır. Geç Kalkolitik dönemi Çanakkale ve çevresinde Kumtepe IB tabakası ile İzmir-Aydın çevresinde Limantepe VII, Baklatepe V ve Efes Çukuriçi Vb-VI-VII yerleşmelerinden tanımaktayız. Ayrıca İzmir Ege Gübre ve Kuşadası Kadıkalesi'nde de bu döneme ait buluntular ele geçmiştir.<sup>92</sup> Eşen Vadisi'nde, Girmeler Mağarası'nda yapılan çalışmalarda ortaya çıkartılan malzeme ise benzer buluntuların Güneybatı Anadolu'da da mevcut olduğunu göstermektedir.

MÖ 3500-3100 yılları arasına tarihlendirilen Baklatepe'de dört evreli Geç Kalkolitik dönem yerleşmesinde birbirinden bağımsız inşa edilmiş dikdörtgen planlı bir tarafı ızgara şeklinde düzenlemelere sahip olan apsisli yapılar, dairesel planlı depolama birimleri ve daha çok erken evrelerde dikdörtgene yakın planlı yapılar bulunmuştur.<sup>93</sup> Bu yapıların arasında tabanları çakıl taşlarıyla döşeli sokaklar da tespit edilmiştir. Bu yapılarla bağlantılı çeşitli ocak tabanları da bulunmuştur. Yapıların tabanları altında çömllekler içerisinde bebek veya cenin mezarları ortaya çıkartılmıştır. Baklatepe'ye benzer bir tarafı ızgara şeklinde düzenlemelere sahip olan apsisli yapılara Efes Çukuriçi yerleşmesinde de rastlanmıştır.<sup>94</sup> Çukuriçi'nin

VII-VI ve Vb tabakaları Geç Kalkolitik Çağa tarihlendirilmektedir ve radyokarbon ölçümleri MÖ 3350-3050 yıllarını vermektedir. Muhtemelen Geç Kalkolitik Çağ tabakalarından gelen bir Kilia tipi figürin de vardır.<sup>95</sup>

Kırmızı veya siyah astarlı ve açıkılı olan bu dönemin çanak-çömlleklerinde içe kalınlaştırılmış ağız kenarlı kâseler yaygındır. Bu kâselerin ağız kenarları, bazen omurgalı kâselerin ağız kenarının iç kısmında birbirini kesen eğik çizgiler veya içi taralı üçgen motiflerinden oluşan beyaz boya bezeme vardır. Baklatepe'de farklı tiplere ait çok sayıda pişmiş toprak figürin de ele geçmiştir.<sup>96</sup>

Limantepe'de Orta Kalkolitik dönem yerleşimini takip eden Geç Kalkolitik Çağ yerleşiminin farklı bir karaktere sahip olduğu olduğu görülmektedir. Yerleşim içerisinde şimdiye kadar tespit edilen Geç Kalkolitik Çağ mimarisi dal örgü tekniği ile yapılmış bir binanın köşesi ve yanmış bir bina kalıntısından ibarettir. Radyokarbon ölçümleri MÖ 3629-3372 tarihini vermektedir.<sup>97</sup> Baklatepe'ye benzer siyah astarlı, parlak açıkılı çanak çömllekler içinde içe kalınlaştırılmış ağız kenarlı kâseler yaygındır. Gene Baklatepe'de bulunanlara benzer beyaz boya bezeme de görülür.

MÖ 3500-3100/3000 yılları arasına tarihlendirilen Kumtepe IB dört mimari tabakadan oluşmaktadır. Alt evrede apsisli bir yapı ortaya çıkartılmıştır.<sup>98</sup> Üst evrede ise beş odadan oluşan geniş bir bina saptanmıştır.<sup>99</sup> Kumtepe IB çanak çömlleği gri, kahve ve siyah tonlarında açıktır. İçten kalınlaştırılmış ağız kenarlı kâseler yaygındır. Ayrıca tek kulplu veya boyunlu çömllek formları ve sığ meyvelik formları da görülmektedir. Kazıma bezeme yaygındır ve özellikle içe kalınlaştırılmış ağız kenarlı kâselerin çıkıntı biçiminde yapılmış tutamaklarının iç yüzlerine uygulanmıştır.

### Sonuç

Bu çalışmada, Batı Anadolu'nun tarihöncesi dönem kronolojisini yeniden kurgulamak için

90 T. Takaoğlu ile görüşme (Kasım 2019).

91 Sağlamtimur ve Ozan 2012: 101.

92 Sağlamtimur ve Ozan 2012.

93 Erkanal ve Şahoğlu 2012; Şahoğlu ve Tuncel 2014.

94 Horejs vd 2014.

95 Schwall ve Horejs 2017.

96 Erkanal ve Şahoğlu 2012; Şahoğlu ve Tuncel 2014.

97 Tuncel ve Şahoğlu 2017: 526.

98 Bertram ve Karul 2014: Abb.7.

99 Korfmann 1996; Bertram ve Karul 2014.

arkeolojik kazı çalışmaları sınırlı olsa da, son yıllardaki veri akışı ile birlikte bir ön iskelet oluşturulmaya çalışılmıştır. Fakat bu bölge için ön görülen keyfi terminolojiler bölgenin kronolojisini de hala sağlam bir temele oturtmaktan ziyade, daha karmaşık hale getirmektedir. Yukarıda bahsettiğimiz gibi klasik terminolojinin her ne kadar aksaklıkları olduğu bir gerçekse de, Batı Anadolu bölgesi için klasik terminolojinin ötesinde, elimizdeki mevcut verilerle, farklı bir terminolojinin düşünülmesi için henüz erken olduğunu düşünüyoruz. Öte yandan Mezopotamya gibi, kültürel süreçlerin kronolojik ve sosyo-kültürel açıdan iyi tanımlanabilmesine olanak veren kazısı yapılmış farklı bölgelerde oluşturulan sosyal terminolojinin, henüz arkeolojik açıdan yeterince belgelenemeyen bölgelere uyarlama girişiminin de, tüm bölgelerin aynı sosyo-kültürel süreçleri yaşamış benzer çizgisel bir gelişim gösterdiği şeklinde yanlış bir ön kabule yol açabileceği de göz ardı edilmemelidir.

Batı Anadolu'da Erken Holosen dönem yerleşmelerinin İç Anadolu'da olduğu gibi Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ içinde mi değerlendirilmesi gerektiği, yoksa Epi-paleolitik döneme mi yerleştirilmesi gerektiği meselesi, Girmeler dışında henüz bu döneme ait geniş çaplı kazılar yapılmadığı için açıklık kazanmış bir durum değildir. Bununla birlikte Girmeler, Geç Pleistosen ile Erken Holosen dönemlerin alet teknolojisinde ani bir değişimin meydana geldiğini, Erken Holosen Dönem yontma taş teknolojisinin her ne kadar "Ege Mezolitliği" ile benzer olsa da, ondan farklı yerel özellikleri ağır basan bir teknolojiyi karakterize ettiğini göstermektedir. Batı Anadolu'da Erken Holosen dönemde Ege adaları ile benzer taş aletlerin her zaman "Ege Mezolitliği'ne benzer" olarak tanımlanmasının veya Girmeler Mağarası bulguları temel alınarak "Batı Anadolu Erken Holosen Dönem Taş aletleri" adıyla tanımlanmasının karışıklıkları şimdilik engelleyebileceği önerilebilir. Batı Anadolu'nun MÖ 8. binyıldaki kültürel süreci şimdilik bilinmemektedir. Bununla birlikte Girmeler'in MÖ 9. binyılın sonu ile 8.binyılın başına tarihlenen tabakaları ile Ulucak ve Uğurlu'nun 6850/6800-6600/6500'e tarihlenen tabakaları, bölgede söz konusu tarihler arasında çanak-çömlek teknolojisinin kullanılmadığına açıkça tanıklık etmektedir. Bu iki tarihsel sürecin ilkinde (Girmeler) beslenmenin yabani

tahıl ve hayvanlara dayandığı, ikincisinde ise (Ulucak-Uğurlu) evcil tahıl ve hayvanların beslenmede merkezi öneme sahip olduğu saptanmaktadır. Geçim ekonomisindeki bu değişimin köklerinin MÖ 8.binyıl içlerine kadar uzanıp uzanmadığı şimdilik bilinmese de, Batı Anadolu'nun kıyı bölgelerinde, MÖ 9. binyılın sonundan yaklaşık 7. binyılın ortalarına kadar uzanan süreçte çanak çömlek kullanmayan yerleşik toplulukların ikame ettiği anlaşılmaktadır. Bu verilere dayanarak bizim, ele alınan bölgede Neolitik sürecin, Anadolu'nun diğer bölgelerinde olduğu gibi, Younger Dryas'ın hemen sonrasında başlatılması gerektiği fikrine daha yakın olduğumuzu ve buna dayanarak da bu süreci Kıyı Batı Anadolu'da, Kıbrıs Neolitliğine benzer bir şekilde, iki evreli bir Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem olarak tanımlama-ya uygun bulduğumuzun altını çizebiliriz.

1990'lı yıllardan bu yana birçok araştırmacı tarafından kabul gören<sup>100</sup> Neolitik yaşama geçişin doğrudan tarım ve hayvancılıkla bağlantılı olmadığı, değişen ideoloji, sembolizm, sosyal organizasyonlar, kompleks ilişkilerle tanımlanması gerektiğine bizler de inanmaktayız. Diğer yandan tarım ve hayvancılıktan oluşan beslenme ekonomisi ile Neolitik dönemi karakterize eden baskı tekniği ile çıkartılmış dilgi endüstrisinin bölgede MÖ 7. binyılın başından itibaren görüldüğünün altı çizilmelidir. Hem beslenme ekonomisi hem de alet teknolojisi Batı Anadolu kıyıları boyunca Neolitik Çağ'da görülen yeni yaşam biçiminin, göç, yayılmacılık ya da Neolitik Paket gibi gelenekselleşmiş görüşlerin aksine, bölgenin kendi içindeki dinamiklerle açıklanmasının daha doğru olduğunu göstermektedir.

Erken Neolitik dönemde, mekânların inşa tekniği ve iskân düzeninde yerleşim yerleri arasında farklılıklar görülse de, çanak-çömlek kullanımının genel olarak yaygınlaştığı ve mineral katkılı kırmızı, krem ve kahverengi çanak-çömleklerin İzmir çevresindeki çoğu yerleşimde görülen ortak özellik olduğu gözlenir. Ancak bu dönemde kuzeyde Uğurlu yerleşmesinde ve Enez yakınlarındaki Hoca Çeşme yerleşmesinde olduğu gibi, çanak-çömleklerin büyük bölümü kırmızı astarlıdır. Figürinler, mühürler, ağırşaklar ve sapan taneleri vb. gibi

100 Örneğin; Hodder 1990; Cauvin 1994; Hayden 1993; Thomas 1991; Tilley 1996.

buluntulara bakıldığında yerleşim yerleri arasındaki dağılımın da homojen olmadığı, yerleşmeden yerleşmeye geçtiği bir gerçektir.

Daha önce de vurgulandığı gibi MÖ 6000 civarında veya hemen öncesinde Batı Anadolu'da iklim değişikliği veya diğer nedenlerle materyal kültüründe meydana gelen köklü bir değişimden bahsedilemeyeceği de, belli bazı değişimlerin varlığından söz etmek mümkündür. Ulucak Höyük, kil mühür (pintedera) ve figürin gibi çeşitli imgelerin MÖ 7.binyılın son çeyreğinden itibaren (MÖ 6300-6200) yerleşimde görülmeye başladığını işaret etmektedir. Söz konusu yerleşimde görülen diğer bir değişim de, pise ve dal örgü mimarinin yerini MÖ 6000'den sonra taş temelli duvarları güneşte kurutulmuş kerpiç tuğlalardan inşa edilmiş yapıların almasıdır. Bununla birlikte son dönem kazıları MÖ 6000'den sonra da bazı yapıların dal örgü geleneğinde inşa edilmeye devam ettiğine tanıklık etmektedir.<sup>101</sup> Kırmızı astarlı ve açık kılı çanak-çömleklerin özellikle tüm bölgede MÖ 6200 civarından başlayarak giderek karakteristik özellik olmaya başladığı görülür. Bezeme yaygın olmasa da az sayıda baskı bezeme (impresso) ve boya bezemeli çanak-çömleklere rastlanır. Büyük depolama çömlekleri ve antropomorfik kaplar, çanak-çömlek tipolojisine bu süreçte eklenen unsurları temsil etmektedir. Yine bu dönemde Ege Gübre yerleşmesi merkezi bir avlu etrafında dikdörtgen ve yuvarlak taş temelli yapıları ile dikkat çekmektedir. Kuzey'de Uğurlu yerleşmesinde önemli bir dönüşüm yaşandığı, mimarisi, çanak çömleği ve diğer buluntuları ile adaya özgü yerel bir kültürün oluştuğu anlaşılmaktadır. Özet olarak MÖ 7.binyılın son çeyreğinden başlamak suretiyle bölgede köklü bir değişimden ziyade, materyal kültürüne eklenen yeni öğelerden bahsetmek mümkündür. Bu süreçte Batı Anadolu'nun, Anadolu'nun diğer bölgeleriyle daha geniş bir iletişim ağı içine girdiği anlaşılmaktadır. Ele alınan bölgede, Anadolu'nun doğusundaki gibi, MÖ 6300/6200 civarında yerleşim yerlerinde bir iskân kesintisi görülmez. Bununla birlikte Anadolu'nun diğer bölgelerinde görülen iskân kesintisi, göç gibi unsurların Batı Anadolu'yu dolaylı olarak etkilemiş olması ve bazı öğelerin bölgeye 8.2 ka iklim değişikliğinin bir sonucu olarak girmiş olması da göz ardı

edilmemelidir.<sup>102</sup>

Batı Anadolu'da MÖ 5700 civarında Neolitik Çağ'ı karakterize eden maddi kültür öğelerinin aniden yok olduğu ve kısa süre sonra MÖ 5650-5500 civarında yerini tümüyle farklı bileşenlere sahip kültürel bir düzlemin aldığı görülür. Neolitik-Kalkolitik geçişini veren şimdilik sadece Ulucak ve Uğurlu yerleşmeleri bulunmaktadır. Ulucak mimarisi ve çanak çömleği ve diğer buluntuları ile keskin bir kültürel kırılmayı işaret etse de, Uğurlu yerleşmesinde kültürel kırılmadan çok, kültürel dönüşümün yaşandığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Kalkolitik Çağ'ın başlangıcıyla birlikte mermerin çok çeşitli nesnelere yapılarında (kap, figürin ve bilezik vb) yaygın olarak kullanıldığı gözlenir. Batı Anadolu'da MÖ 5300 yıllarından itibaren yeni yerleşmeler ortaya çıkmaktadır, fakat kuzeyde Uğurlu ve Gülpınar dışında, geriye kalan tüm yerleşimlerde mimarinin tek sıra taş temel üstü yığma kerpiç, pise ve çukurlu gibi güçlkle saptanabilen öğelerden oluştuğu dikkat çekmektedir.

Erken ile Orta Kalkolitik dönemi ayıran ölçütler arasında; "Cheesepot" gibi bu döneme özgü kap formunun ortaya çıkışı, mantar kulp, sepet kulp, Lades kemiği biçimli kulplar, beyaz boya bezeme, plastik bant bezemenin ortaya çıkmasının yanı sıra Kilia figürinleri ve metalin kullanımını sayılabilir.

Batı Anadolu'da Kalkolitik Çağ'ın sonlarına ait bilgilerimiz son derece sınırlıdır. Bu dönemde Mezopotamya, Balkanlar ve Kıta Yunanistan'da zengin buluntular içeren çok gelişmiş kültürler görülmektedir. Kentleşme sürecinin başladığı bu dönemde Batı Anadolu kıyı bölgeleri için gelişmiş kültürlerden bahsetmek henüz mümkün değildir.

Son yıllarda Batı Anadolu'ya ilginin arttığı, araştırma projelerinin ivme kazandığı, kazı çalışmalarının da farklı problemlere odaklandığı görülmektedir. Batı Anadolu'dan hızlı veri akışı gelirken bölge için önerdiğimiz terminoloji ve kronolojinin bir ön iskelet oluşturma amacı taşıdığı ve zaman içinde eklenen verilerle yine değiştirilmesinin kaçınılmaz olduğunun altını tekrardan çizmeliyiz.

<sup>101</sup> Çevik ve Abay 2016; Çevik ve Erdoğan 2020.

<sup>102</sup> Göz 2109.

## KAYNAKÇA

- ATAKUMAN vd. 2020: Atakuman Ç., Erdoğu B., Gemici H.C., Baykara, İ., Karakoç M., Biagi, P., Starnini, E., Guilbeau, D., Yücel, N., Turan, D. "Before the Neolithic in the Aegean: The Late Pleistocene and the Early Holocene Record of Bozburun-Southwest Turkey", *Journal of Island and Coastal Archaeology*. DOI: <https://doi.org/10.1080/15564894.2020.1803458>.
- ATAKUMAN vd. 2017: Atakuman Ç., Gemici H.C., Karamurat C. & Erdoğu B. "Gökçeada-Uğurlu Höyük'te Bulunan Neolitik ve Kalkolitik Dönem Figürinler", *AST* 33.1, 175-187.
- ATAKUMAN vd. 2018: Atakuman Ç., Erdoğu B., Karakoç M., Gemici H.C. & Yücel N. "Bozburun Prehistorik Yüzey Araştırması 2017", *AST* 33.1, 379-392.
- AYDINGÜN 2009: Aydıngün, Ş. "Early Neolithic Discoveries at İstanbul", *Antiquity* 83- issue 320  
Kaynak: <http://ac.uk/projgall/aydingun/>
- BAIRD vd. 2018: Baird D., Fairbairn A., Jenkins E., Martin L., Middleton C., Pearson J., Asouti E., Edwards Y., Kabukcu C., Mustafaoğlu G., Russell N., Bar-Yosef O., Jacobsen G., Wu X., Baker A., Elliott S. "Agricultural origins on the Anatolian plateau", *PNAS* 3;115(14), E3077-E3086. [www.pnas.org/cgi/doi/10.1073/pnas.1800163115](http://www.pnas.org/cgi/doi/10.1073/pnas.1800163115).
- BAIRD vd 2012: Baird D. "Pınarbaşı; from Epipalaeolithic campsite to sedentarising village in central Anatolia". In: M. Özdoğan & N. Başgelen (Eds.), *Neolithic in Turkey: New excavations, New Research. Central Turkey*. İstanbul, 1-36.
- BAYSAL ve ERDOĞU 2014: Baysal E. ve Erdoğu B. "Frog in the Pond: Gökçeada (Imbros), an Aegean Stepping-stone in the Chalcolithic use of Spondylus Shell", *Proceedings of the Prehistoric Society* 80, 363-378.
- BERTRAM ve KARUL 2014: Bertram J.-K. & Karul N. "Anmerkungen zur Stratigraphie des Kumtepe. Die Ergebnisse der Grabungen in den Jahren 1994 und 1995", In: E. Pernicka, C. B. Rose & P. Jablonka (Eds.), *Troia 1987-2012: Grabungen und Forschungen I*, Bonn, 1058-1084.
- BLUM 2014: Blum S. "The Middle Chalcolithic Cultural Sequence of the Troad (Northwest Anatolia): Chronological and Interregional Assessment", In: B. Horejs & M. Mehofer (Eds.), *Western Anatolia before Troy : proto-urbanisation in the 4th millennium BC?*, Vienna, 125-156.
- BOZ ve ERDOĞU 2019: Boz B. ve Erdoğu B. "A sixth-millennium BC burial pit at Uğurlu on the island of Gökçeada", *Antiquity Project Gallery* 93 – issue 369. DOI: <https://doi.org/10.15184/aqy.2019.54>.
- BRAMI vd. 2016: Brami M., Horejs B. & Ostmann F. "The ground beneath their feet: building continuity at Neolithic Çukuriçi Höyük", *AntSt* 66,1-16.
- CAYMAZ 2010: Caymaz, T., *Yeni buluntular Işığında Orta Batı Anadolu Kalkolitik Dönem Kültürü*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir.
- CAUVIN 1994: Cauvin, J. *Naissance des divinités, naissance de l'agriculture : La révolution des symboles au Néolithique*. Paris.
- ÇAĞATAY vd 2000: Çağatay M., Görür N., Algan N., Eastoe A., Tchapylyga C.J., Ongan A., Kuhn D., Kuscü T. "Late Glacial-Holocene palaeoceanography of the Sea of Marmara timing of connections with the Mediterranean and the Black Sea", *Marine Geology* 167, 191-206.
- ÇAKIRLAR 2012: Çakırlar, C. "The evolution of animal husbandry in Neolithic central-west Anatolia: the zooarchaeological record from Ulucak Höyük (c. 7040-5660 cal. BC, Izmir, Turkey)", *AntSt* 62,1-33
- ÇEVİK 2019: Çevik Ö. "Ideologies Community-Making through the Neolithic Period at Ulucak", In: A. Marciniak (Ed.), *Concluding the Neolithic: The Near East in the Second Half of the Seventh Millennium BC*, Atlanta, Georgia, 219-239.
- ÇEVİK 2018: Çevik Ö. (Proje Yürütücüsü) *Batı Anadolu Arkeolojisi'nin "Kayıp" Dönemi: M.Ö.5600/5500-4500/4000*. Yayımlanmamış Final Raporu, TÜBİTAK 114K27, Edirne.
- ÇEVİK 2017: Çevik Ö. "What Follows the Late Neolithic in Central Western Anatolia? a View from Ulucak Höyük", In: S. Dietz, F. Mavridis, Z. Tankosic & T. Takaoğlu(Eds.), *Communities in Transition: The Circum-aegean area during the 5th and 4th Millennia BC*, Oxford & Philadelphia, 506-512.
- ÇEVİK ve ERDOĞU 2020: Çevik, Ö. ve Erdoğu, B. "Absolute Chronology of Cultural Continuity, Change and Break in Western Anatolia Between 6850-5480 cal. BC: The Ulucak Höyük Case", *Mediterranean Archaeology and Archeometry* 20 (1):77-92.
- ÇEVİK ve ERDOĞU 2019: Çevik, Ö. & Erdoğu, B. "Multiple Faces of Changes in 5600/5500 cal. BC Anatolia and Thrace", *Anatolica* 45:1-16.
- ÇEVİK ve ABAY 2016: Çevik Ö. & Abay E. "Neolithisation in Aegean Turkey. Towards a More Realistic Reading". In: Ü. Yalçın (Ed.), *Anatolia and neighbours 10.000 years ago. Anatolian Metal VII, Der Anschnitt 31*, Bochum, 187-197.
- ÇEVİK ve VURUŞKAN 2015: Çevik Ö. ve Vuruşkan O. "Ulucak Höyük 2012-2013 Yılı Kazı Çalışmaları", *KST* 36.1,583-600.
- ÇEVİK ve VURUŞKAN 2020: Çevik Ö. ve Vuruşkan O. "Ulucak Höyük: A "Delayed" Introduction of Pottery in western Anatolia", *Documenta Praehistorica* (baskıda).
- ÇEVİK vd. 2020: Çevik Ö., Vuruşkan O. & Sivil, C. "Ulucak Höyük (6850-5460)", *İzmir Araştırmaları Dergisi* 12, 11-40.



- ÇİLİNGİROĞLU vd 2012: Çilingiroğlu A., Çevik Ö., & Çilingiroğlu Ç. "Ulucak Höyük. Towards Understanding the Early Farming Communities of Middle West Anatolia: the Contribution of Ulucak", In: M. Özdoğan, N. Başgelen & P. Kuniholm (Eds.), *The Neolithic in Turkey. New Excavations and New Research. Western Anatolia*, İstanbul, 139-75.
- ÇİLİNGİROĞLU 2012: Çilingiroğlu, Ç. *The Neolithic Pottery of Ulucak in Aegean Turkey. Organization of production, interregional comparisons and relative chronology*. BAR S2426 Oxford.
- ÇİLİNGİROĞLU 2016: Çilingiroğlu Ç. "The Aegean Before and After 7000 BC Dispersal: Defining Patterning and Variability", *Neo-Lithics* 1/16, 32-41.
- ÇİLİNGİROĞLU ve DİNÇER 2018: Çilingiroğlu Ç. ve Dinçer B. "Contextualising Karaburun: A New area for Neolithic research in Anatolia", *Documenta Praehistorica XLV*, 30-37.
- ÇİLİNGİROĞLU vd 2016: Çilingiroğlu Ç., Dinçer B., Uhri A., Gürbriyk C., Baykara İ., Çakırlar C. "New Paleolithic and Mesolithic sites in the Eastern Aegean: the Karaburun Archaeological Survey Project", *Antiquity Project Gallery* 90-issue 253 DOI:https://doi.org/10.15184/aqy.2016.168.
- ÇİLİNGİROĞLU vd 2018: Çilingiroğlu Ç., Dinçer B., Baykara İ., Uhri A., Çakırlar C. "A possible Late Pleistocene forager site from Karaburun Peninsula, western Turkey", *Antiquity Project Gallery* 92 – issue 362 DOI: https://doi.org/10.15184/aqy.2018.51.
- ÇİLİNGİROĞLU vd 2020: Çilingiroğlu, Ç., Kaczanowska, M., Kozłowski, J. K., Dinçer, B., Çakırlar, C. & Turan, D. "Between Anatolia and the Aegean: Epipalaeolithic and Mesolithic Foragers of the Karaburun Peninsula", *JFA* DOI: https://doi.org/10.1080/00934690.2020.1786929.
- DERİCİ 2018: Derici Y.C. Gökçeada, *Uğurlu-Zeytinlik Yerleşimi Neolitik Dönem Bezemeli Çanak Çömleğinin Bağlamsal Olarak Değerlendirilmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi, Edirne.
- DERİN 2012a: Derin Z. "Yeşilova Höyük", In; M. Özdoğan, N. Başgelen, & P. Kuniholm (Eds.), *The Neolithic in Turkey. New Excavations and New Research. Western Anatolia*, İstanbul,177-195.
- DERİN 2012b: Derin Z. "Anadolu Parsından İzler", *Arkeo Atlas*, Aralık 2012, 54.
- DERİN ve CAYMAZ 2017: Derin Z. & Caymaz T. "The Chalcolithic period at Yeşilova Höyük". In: S. Dietz, F. Mavridis, Z. Tankosic & T. Takaoğlu (Eds.), *Communities in Transition: The Circum-aegean area during the 5th and 4th Millennia BC*, Oxford & Philadelphia, 499-505.
- EFSTRATIOU vd 2014: Efstratiou N., Biagi P. & Starnini E "The Epipalaeolithic Site of Ouriakos on the Island of Lemnos and its Place in the Late Pleistocene Peopling of the East Mediterranean Region", *ADALYA* XVII,1-23.
- ERDOĞU 2014: Erdoğan B. "Gökçeada Uğurlu Archaeological Project: A Preliminary Report from the 2011-2013 Field Seasons", *Anatolica XL*, 157-179.
- ERDOĞU 2017a: Erdoğan B. "A Preliminary Report on the Earliest Neolithic Levels at Uğurlu on the Island of Gökçeada", *Anatolica XLIII*, 71-82.
- ERDOĞU 2017b: Erdoğan B. "Whither The Aegean Neolithic", In: A.Reingruber, Z. Tsirtsoni & P.Nedelcheva (Eds.), *Going West? The Dissemination of Neolithic Innovations Between the Bosphorus and the Carpatians*, London, 29-42.
- ERDOĞU ve ÇEVİK 2019: Erdoğan B ve Çevik Ö. "A Comparative studies of the sixth millennium BC marble bracelets from Ulucak and Uğurlu", *Anatolia Antiqua XXVII*: 29-32.
- ERKANAL ve ŞAHOĞLU 2012: Erkanal H., Şahoğlu V. "Baklatepe (1995-2001)". In: O. Bingöl, A. Öztan & H. Taşkiran (Eds.), *DTCF Arkeoloji Bölümü Tarihçesi ve Kazıları (1936-2011)*. Ankara, 91-98.
- FLOHR vd 2015: Flohr P., Fleitmann D., Matthews R., Matthews W. ve Black S. "Evidence of resilience to past climate change in Southwest Asia: early farming communities and the 9.2 and 8.2 ka events". *Quaternary Science Reviews* 136, 23-39.
- GABRIEL 2014: Gabriel U. "Die Keramik der troadischen Fundorte Kumtepe IA, Beşik-Sivritepe und Çıplak Köyü im Kontext ihrer überregionalen Vergleichsfunde", In: E. Pernicka, C. B. Rose & P. Jablonka (Eds.), *Troia 1987–2012: Grabungen und Forschungen I*, Bonn, 990-1057.
- GUILBEAU 2019: Guilbeau D., Kayacan N., Altınbilek-Algül Ç., Erdoğan B. Çevik, Ö. "A comparative study of lithic assemblages from Ulucak and Uğurlu during the initial Neolithic period (6850-6500 cal. BC)", *AntSt.* 69,1-20.
- GÜNEL 2017: Günel S., "Prehistoric culture at Çine-Tepecik and its contribution to the archaeology of the region" In: S. Dietz, F. Mavridis, Z. Tankosic & T. Takaoğlu (Eds.), *Communities in Transition: The Circum-aegean area during the 5th and 4th Millennia BC*, Oxford & Philadelphia, 538-547.
- GÖZ 2019: Göz, B. *8.2 ka İklim Değişikliğinin Anadolu'daki Kültürel Etkileri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi, Edirne.
- HAYDEN 1993: Hayden B. *Archaeology: The Science of Once and Future Things*. New York.
- HODDER 1990: Hodder I. *The Domestication of Europe*. Oxford.
- HOREJS 2019: Horejs B. "Long and short revolutions towards the Neolithic in Western Anatolia and Aegean. *Documenta Praehistorica XLVI*, 68-83.
- HOREJS 2012: Horejs B. "Çukuriçi Höyük. A Neolithic and Bronze Age Settlement in the Region of Ephesos", In: M. Özdoğan, N. Başgelen & P. Kuniholm (Eds.), *The Neolithic in Turkey. New Excavations and New Research. Western Anatolia*, İstanbul, 117-131.

- HOREJS vd 2015: Horejs B., Milić B., Ostmann F., Thanheiser U., Weninger B., & Galik A. "The Aegean in the Early 7th Millennium BC: Maritime Networks and Colonization", *Journal of World Prehistory* 28/4, 289-330.
- HOREJS 2017: Horejs B. "The Çukuriçi Höyük Research Project", In: B. Horejs (Ed.), *Çukuriçi Höyük 1: Anatolia and the Aegean from the 7th to the 3rd Millennium BC*. Vienna, 11-26.
- KARAMURAT 2018: Karamurat, C., *Ritual and Social Structure During The Late Neolithic and Early Chalcolithic: Pit Rituals of Uğurlu Höyük-Gökçeada*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), ODTÜ, Ankara.
- KARTAL 2018: Kartal, G., "The Neolithic Cave Settlements of the Antalya Region in Southwestern Anatolia: A Comparative Perspective in Terms of Chipped Stone Assemblages", *ADALYA* 21, 1-18.
- KARTAL 2019: Kartal, G., "2017 Yüzeysel Buluntuları Işığında Kızılın Yontma taş Endüstrisinin Tekno-Tipolojisi", *DTCF Dergisi* 59.1, 398-427.
- KARUL 2017: Karul N. *Aktopraklık: Tasarlanmış Prehistorik Bir Köy*. İstanbul 2017.
- KILINÇ vd 2017: Kılınç, G.M., Koptekin D., Atakuman Ç., Sümer A., Yaka R., Bilgin C., Büyükkarakaya A., Baird D., Götherstrom A., Togan İ., Somel M. "Archaeogenomic analysis of the first steps of Neolithisation in Anatolia and the Aegean", *Proceedings of Royal Society B*. 284, <http://dx.doi.org/10.1098/rspb.2017.2064>.
- KORFMANN 1986: Korfmann, M. "Besik-Tepe. Vorbericht über die Ergebnisse der Grabungen von 1984", *AA* 303-363.
- KORFMANN 1996: Korfmann, M. "Troia-Ausgrabungen 1995", *Studia Troica* 6, 1-63.
- KORFMANN vd 1995: Korfmann M., Girgin, Ç., Morçöl, Ç. & Kılıç, S. "Kumtepe 1993 Bericht über die Rettungsgrabungen", *Studia Troica* 5, 237-289.
- KORKUT 2015: Korkut, T., Işın, G., Takaoğlu, T. & Özdemir, B., "Tlos Antik Kenti Yakınlarındaki Tavabaşı Mağarası Kaya Resimleri", *TÜBA-AR* 18, 37-49.
- KORKUT vd 2019: Korkut, T., Takaoğlu T. & Sezgin K. "Pre-Classical Habitation at Tlos, Lycia". *ADALYA* 22, 25-44.
- KOZŁOWSKI 2018: Kozłowski, J. "The Mesolithic of the Aegean Basin: Cultural Variability, Subsistence Economy, Interregional Links and Seafaring", In: Krauss R. & Floss H. (Eds.), *Southeast Europe Before Neolitization*, Tübingen, 41-64.
- LAMBECK 1996: Lambeck, K. "Sea-level change and shore-line evolution in Aegean Greece since upper Palaeolithic time", *Antiquity* 70, 588-611.
- LAZARIDIS vd. 2016: Lazaridis, I., vd. "Genomic insights into the origin of farming in the ancient Near East", *Nature* 536, 419-424.
- ÖZBEK ve ERDOĞU 2015: Özbek O. ve Erdoğu B. "Initial occupation of the Gelibolu Peninsula and the Island of Gökçeada (Imbroz) in the Pre-Neolithic and Early Neolithic", *Eurasian Prehistory*, 1/1-2, 97-128.
- ÖZDOĞAN 1986: Özdoğan M. "Prehistoric Sites in the Gelibolu Peninsula", *Anadolu Araştırmaları* X, 51-66.
- ÖZDOĞAN 2011: Özdoğan M. "Archaeological Evidence on the Westward Expansion of Farming Communities from Eastern Anatolia to the Aegean and the Balkans", *Current Anthropology* 52/4, 5416-5430.
- ÖZDOĞAN 2013: Özdoğan M. "Neolithic Sites in the Marmara Region Fikirtepe Pendik Yarımburgaz Toptepe Hoca Çeşme and Aşağı Pınar", In: M. Özdoğan, N. Başgelen & P. Kuniholm (Eds.), *The Neolithic in Turkey. New Excavations and New Research. Northwestern Turkey and Istanbul*, İstanbul, 167-269.
- ÖZDOĞAN 2019: Özdoğan M. "Early Farmers in Northwestern Turkey: What Is New?" In: A. Marciniak (Ed.), *Concluding the Neolithic. The Near East in the second half of the seventh millennium BC*, Atlanta, Georgia, 307-328.
- PERISSORATIS ve CONISPOLIATIS 2003: Perissoratis C. & Conispoliatis N. "The impacts of sea-level changes during latest Pleistocene and Holocene times on the morphology of the Ionian and Aegean seas (SE Alpine Europe)", *Marine Geology* 196, 145-156.
- PESCHLOW-BINDOKAT 2006: Peschlow-Bindokat A. *Tarihöncesi İnsan Resimleri. Latmos Dağlarındaki Prehistorik Kaya Resimleri. (Çev: I. Işıklıkaya)* İstanbul.
- PIŞKİN ve KAMJAN 2019: Pişkin E. ve Kamjan S. "Birlikte Yemek: Erken Neolitik Ulucak Höyük'te Bir Gurup Ocakta Bulunan Hayvan Kalıntıları", In: Ç. Atakuman (Ed.), *Arkeolojide Ritüel ve Toplum, TAS* 5, İstanbul, 155-176.
- SAMPSON 2019: Sampson A. *Paleolithic and Mesolithic Sailors in the Aegean and the Near East*. Cambridge.
- SAĞLAMTİMUR 2012: Sağlamtımur H. "The Neolithic Settlement of Ege Gübre", In: M. Özdoğan, N. Başgelen & P. Kuniholm (Eds.), *The Neolithic in Turkey. New Excavations and New Research. Western Anatolia*, İstanbul, 197-225.
- SAĞLAMTİMUR ve OZAN 2012: Sağlamtımur H. & Ozan A. "Ege Gübre Neolitik Yerleşimi", In: A. Çilingiroğlu, Z. Mercangöz & G. Polat (Eds.), *Ege Üniversitesi Arkeolojik Kazıları, İzmir*, 223-241.
- SCHOOP 2005: Schoop U. *Das anatolische Chalkolithikum. Eine chronologische Untersuchung zur vorbronzezeitlichen Kultursequenz im nördlichen Zentralanatolien und den angrenzenden Gebieten*. Leipzig.
- SCHWALL ve HOREJS 2017: Schwall C ve Horejs B. "Western Anatolian Impact on Aegean Figurines and Religion?" In: B. Horejs (Ed.), *Çukuriçi Höyük 1: Anatolia and the Aegean from the 7th to the 3rd Millennium BC*, Vienna, 53-77.

- SHENNAN 2018: Shennan S. *The First Farmers of Europe: An Evolutionary Perspective*. Cambridge.
- SPERLING 1976: Sperling J.W. "Kumtepe in the Road Trial Excavation, 1934", *Hesperia* 45/4, 305-364.
- SPERLING vd 2003: Sperling M., Schmiedl G., Hembleben Ch., Emeis K.C., Erlenkeuser H., Grootes P.M. "Black Sea impact on the formation of eastern Mediterranean sapropel S1? Evidence from the Marmara Sea", *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology* 190, 9-21.
- ŞAHOĞLU ve TUNCEL 2014: Şahoğlu V. , Tuncel R. "New Insights into the Late Chalcolithic of Coastal Western Anatolia: A View from Bakla Tepe, Izmir", In: B. Horejs & M. Mehofer (Eds.), *Western Anatolia before Troy Proto-Urbanisation in the 4th Millennium BC?* Vienna, 65-82.
- TAKAOĞLU 2015: Takaoğlu T. "Prehistoric Occupations at Smintheion: A Preliminary Report", In: C. Özgünel (Ed.), *Smintheion. Apollon Smintheus'un İzinde*, İstanbul, 139-167.
- TAKAOĞLU vd 2014: Takaoğlu T., Korkut T., Erdoğan B. & Işın G. "Archaeological evidence for 9th and 8th millennia BC at Girmeler Cave near Tlos in SW Turkey", *Documenta Praehistorica* XLI, 111-118.
- TAKAOĞLU ve ÖZDEMİR 2013: Takaoğlu T. & Özdemir A. "Smintheion Öncesi: Prehistorik Yerleşim", In: C. Özgünel (Ed.), *Smintheion. Apollon Smintheus'un İzinde*, İstanbul, 15-27.
- TEKİN 2017: Tekin H. *Tarih Öncesinde Mezopotamya: Yeni Yaklaşımlar, Yeni Yorumlar ve Yeni Kronoloji* Ankara.
- TILLEY 1996: Tilley C. An ethnography of the *Neolithic*. Cambridge.
- THOMAS 1991: Thomas J. *Rethinking the Neolithic*. Cambridge.
- TUNCEL ve ŞAHOĞLU 2017: Tuncel R. & Şahoğlu V. "The Chalcolithic of Coastal Western Anatolia: A view from Liman Tepe, İzmir", In: S. Dietz , F. Mavridis, Z. Tankosic & T. Takaoğlu (Eds.), *Communities in Transition: The Circum-aegean area during the 5th and 4th Millennia BC*, Oxford & Philadelphia, 513-529.
- WENINGER vd 2006: Weninger B., Agram-Stern E., Bauer E., Clare L., Danzeglocke U., Jöris O., Kubatzki C., Rollefson G., Todorova H. & van Andel T. "Climate forcing due to the 8200 cal yr BP event observed at Early Neolithic sites in the eastern Mediterranean", *Quaternary Research* 66, 401-420.
- WENINGER vd 2014: Weninger B., Clare L., Gerritsen F., Horejs B., Krauß R., Linstädter J., Özbal R. & Röhlings E. J. "Neolithisation of the Aegean and Southeast Europe during the 6600-6000 cal BC period of Rapid Climate Change", *Documenta Praehistorica* XLI, 1-31.

Makale Gönderim Tarihi: 07.11.2019

Makale Kabul Tarihi: 02.11.2020

### BURÇİN ERDOĞU

Orcid ID: 0000-0003-3584-5313

Akdeniz Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü,  
Prehistorya ABD, Antalya

berdogu@gmail.com

### ÖZLEM ÇEVİK

Orcid ID: 0000-0001-5442-3744

Trakya Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü,  
Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi ABD,  
Edirne

arkeocevik@yahoo.com

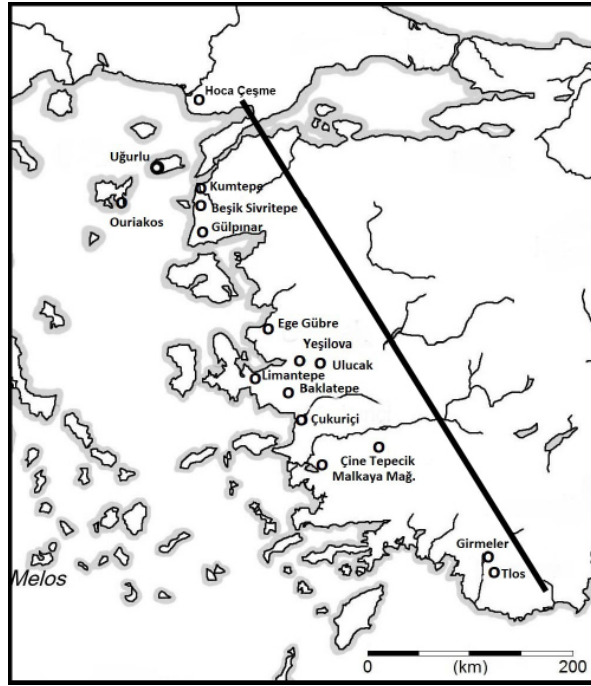


Fig. 1  
Batı Anadolu Kıyı Bölgesinde  
Anahtar Yerleşmeleri Gösteren  
Harita

Donemler	Anahtar Yerleşmeler	MÖ
Epi-Paleolitik	Ouriakos Girmeler	10.200 - 9600
Akeramik Neolitik A	Girmeler	9600 - 7000
Akeramik Neolitik B veya Ön Neolitik	Ulucak VI Uğurlu VI Çukuriçi XIII-XII	7000 - 6600/6500
Erken Neolitik	Ulucak V Uğurlu V Yeşilova 8-3 Çukuriçi XI-VIII Ege Gübre IV	6600/6500 - 6000
Geç Neolitik	Ulucak IV Uğurlu IV Yeşilova 2-1 Ege Gübre III	6000 - 5600/5500
Erken Kalkolitik 1	Ulucak III Uğurlu IV-III Geçiş	5600/5500 - 5300
Erken Kalkolitik 2	Gülpınar II Uğurlu III Yeşilova/Yassı H. Tlos Stadyum	5300 - 4900
Orta Kalkolitik 1	Gülpınar III Kumtepe IA Beşik-Sivritepe	4900 - 4500
Orta Kalkolitik 2	Uğurlu II Yeşilova II Limantepe VIII Tavabaşı Kulaksızlar	4500 - 4200
Geç Kalkolitik 1-3	Baklatepe V Kumtepe IB Limantepe VIIa Çukuriçi VII-Vb	4200 - 3000

Fig. 2  
Batı Anadolu için önerilen  
Kronoloji Tablosu ve  
Anahtar Yerleşmeler

MÖ	Uğurlu	Ulucak	Yeşilova	Çukuriçi	Ege Gübre	Girmeler
5600	IV	IV	III 1-2		II	
5700						
5800						
5900						
6000	V	V	III 8-3	VIII	III	
6100						
6200					IV	
6300						
6400				IX		
6500				XI		
6600	V/VI			XIII- XII		
6700	VI	VI				
6800						
6900						
7000						
7100						
7200						
7300						
7400						
7500						
7600						
7700						
7800						
7900						
8000						
8100						
8200						

Fig. 3. Radyokarbon tarihlerine göre anahtar yerleşmelerin Akeramik, Erken ve Geç Neolitik Çağ tabakaları

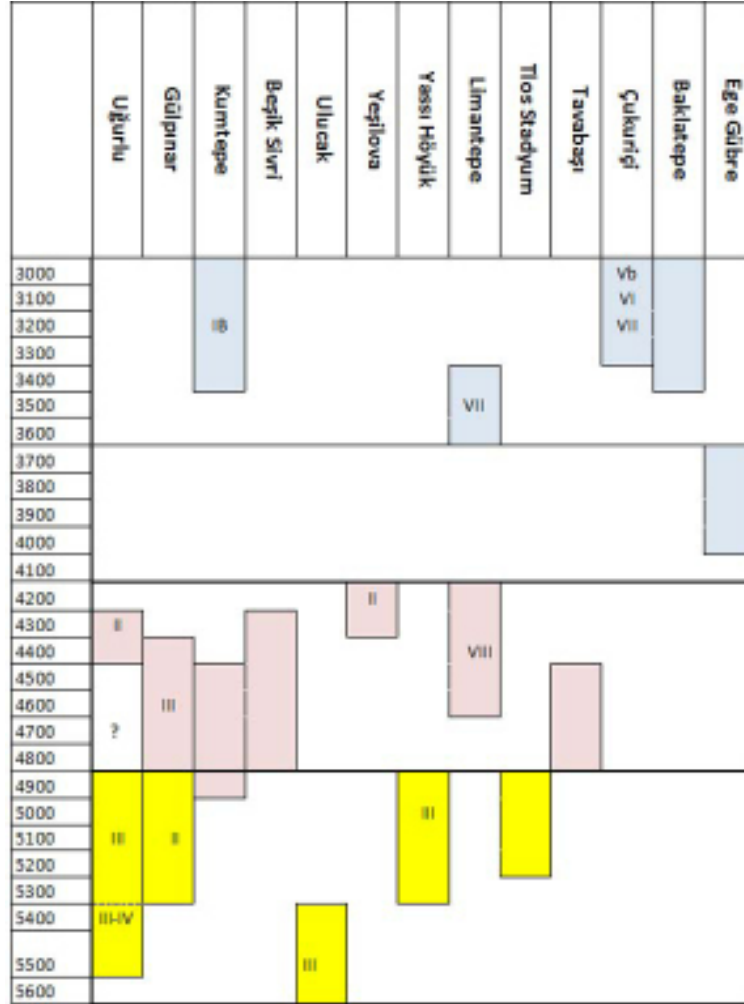


Fig. 4. Radyokarbon Tarihlerine Göre Anahtar yerleşmelerin Erken, Orta, Geç Kalkolitik Çağ tabakaları